

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Magyar nyelv és magyar közösségek Ausztriában

A nyelvcsere és nyelvmegőrzés vizsgálata a bécsi migráns és az alsóőri őshonos kisebbségek körében

Írta:

Csiszár Rita

Témavezető: **Dr. Bartha Csilla**

Pécsi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

Pécs

2007

Bevezetés

A rendszerváltás óta különös hangsúlyt kaptak a környező országokban élő magyarság kétnyelvű nyelvhasználatával foglalkozó kutatások; több monográfia, tanulmány- és konferenciakötet is napvilágot látott (pl. Kontra szerk. 1991; Kassai szerk. 1995; Cserniczkó és Váradi szerk. 1996; Lanstyák és Szabó Mihály szerk. 1998; Lanstyák, 2000; Göncz, 1999; Cserniczkó, 1998, Fenyvesi szerk. 2005 stb.).

A fenti megállapítás azonban különböző mértékben igaz a Kárpát-medencében élő őshonos magyar közösségekre, amelyek közül kétségtelenül a burgenlandi magyarokat tartja legkevésbé számon a tudományos élet éppúgy, mint a hazai közgondolkodás. Ennek okai nagyrészt a közösség kis létszámában, valamint az anyaországtól való hosszan tartó politikai – és ebből adódóan fizikai – elszigeteltségében keresendők. Nem elhanyagolható azonban az a tény sem, hogy „a több évtizede polgári demokráciában és jóléti államban élő ausztriai magyar kisebbség helyzete átmenetet képez a nyugati szórványmagyarság és a Kárpát-medencében élő őshonos magyarság helyzete között” (Éger, 1994 [1991]:3). Feltehetően a fenti okokkal magyarázható, hogy az Osztrák Köztársaság legfiatalabb tartományában élő magyarok nyelvhasználatáról – Gal (1979) sokat idézett, a felsőri magyarok nyelvcserejének folyamatáról szóló munkája óta – az elmúlt évtizedekben szinte alig látott napvilágot tudományos igényű nyelvészeti tanulmány.

Hasonló megállapítást tehetünk a magyar párú emigráns kétnyelvűség európai kontextusban történő kutatásával kapcsolatban is; a rendelkezésünkre álló szociolingvisztikai vizsgálatok – néhány kivétellel (pl. Zelliger, 1995, 2000, 2001, 2004, 2005; Tátrai-Infanger, 2003) – a Tengeren túli amerikai és ausztriai magyar közösségekre korlátozódnak (Kontra, 1990; Bartha, 1993; Fenyvesi, 1995; Kovács, 2001). A jelenleg több mint tizenötezer főt számláló, heterogén összetételű, migrációs eredetű bécsi diaszpóra ez idáig nem állt a szociolingvisztikai kutatások fókuszában. Ennek a hiánynak a – lehetőségeim szerinti – pótlására vállalkoztam az alábbi disszertáció keretei között.

Témaválasztásomban döntő szerepet játszott az a tény, hogy nyugati szomszédunk az egyedüli olyan ország, amely egyaránt otthont ad a magyarság őshonos és emigráns csoportjainak. Ausztria egyedül álló helyzete így lehetőséget teremt a két közösség kétnyelvű nyelvi gyakorlatának összevetésére, a kétnyelvűség két különböző típusának mélyrehatóbb megismerésére.

Kutatási kérdések és hipotézisek

A disszertáció központi témája a nyelvcsere és a nyelvmegőrzés dinamikájának feltárása az Ausztriában élő burgenlandi őshonos magyarság, valamint a migrációs eredetű bécsi diaszpóra különböző csoportjainak körében. Az értekezés arra keresi a választ, hogy a vizsgálat időpontjában az említett közösségek **hol helyezkednek el „a nyelvcsere képzeletbeli dimenziója mentén”** (Borbély, 2000:46), illetve, hogy **melyek azok a legfőbb tényezők, amelyek a kontaktushelyzetben élő ausztriai magyarok fenti csoportjaiban a nyelvmegőrzés, illetve a nyelvcsere irányába mutatnak.**

Az őshonos magyarság és a diaszpóra nyelvi és nyelvhasználati kérdéseinek vizsgálata nyelvkörnyezettani értelmezési keretben történik, amelynek alaptézise szerint bármely közösség nyelvi viselkedése csak az őt érintő szocio-kulturális környezet ismeretében értelmezhető (Haugen, 1972). A nyelvcsere és a nyelvmegőrzés folyamatát a disszertáció az egymással szoros kölcsönhatásban lévő társadalom-csoport-egyéni viszonyrendszerében, a három dimenzió szinte elválaszthatatlan egymásra hatásában elemzi.

A dolgozat fő kutatási kérdését a társadalmi kontextus felől megközelítve, feltétlenül szükségessé válik azoknak a történeti, gazdasági, jogi, kulturális stb. tényezőknek a vizsgálata, amelyek a két különböző elrendezésű kontaktushelyzetben a kétnyelvű nyelvhasználat környezetét alakítják. Megválaszolásra várnak a következő kérdések: **Milyen keretet teremt az osztrák kisebbségpolitika és a kisebbségjogi szabályozás az országban élő őshonos és migrációs eredetű kisebbségeknek (kisebbségi) identitásuk megéléséhez? Milyen szerepet tulajdonít a jogalkotó a kisebbségi anyanyelvnek? Milyen célok vezérik az államot a kisebbségpolitika mindenkor kulcskérdésének, az anyanyelvi oktatásnak a megteremtésében? Miként alakul az országban a többség és a magyar kisebbség(ek) viszonya?**

Feltételezhető, hogy a közösségi kétnyelvűség szakirodalmában megkülönböztetett „öshonos” és „emigráns” kétnyelvűségi helyzetben élők között – a két csoport kialakulásának különböző történeti háttéréből, valamint az eltérő szocio-kulturális környezetből adódóan – alapvető különbségek érzékelhetők a nyelvhasználatot befolyásoló külső tényezőkben éppúgy, mint a kisebbségi csoportok nyelvhasználati szokásaiban és közösségi normarendszerében. Egyáltalán **van-e létjogosultsága nyelvmegőrzési stratégiákról – mint a kisebbségi nyelv megtartására irányuló közösségi aktivitásról és nyelvhasználati normákról – beszélni egy olyan közösség esetében, amely többé-kevésbé saját döntésének következményeként él egy másik állam keretein belül?**

Ugyanakkor, az emigráns kétnyelvűségi helyzetben élő bécsi magyar „mikro társadalom” nagy fokú belső rétegzettsége (különösen a kivándorlás ideje, indítéka és a kibocsátó ország alapján) indokolttá, sőt szükségessé teszi a fenti nyelvi folyamatok vizsgálatát a különböző migrációs hullámok és generációk függvényében is. Az elemzés tárgya a bécsi magyar diaszpóra két legnépesebb migrációs hulláma; az 1956-os forradalom idején, valamint az 1980-as évek végén Ausztriában letelepedett csoportok első és második generációja. A rendszerváltás körüli években Ausztriába érkezett magyarok is egy heterogén közösséget képeznek; két legnagyobb csoportját a Magyarországról és az Erdélyből érkező migránsok alkotják. Felmerül tehát a kérdés, hogy **a nyelvcseré folyamatának vannak-e olyan helyzet-specifikus vonásai, amelyek az osztrák fővárosban élő magyar diaszpórán belül csak az „ötvenhatosokat”, a nyolcvanas évek magyarországi magyarjait, illetve az „erdélyieket” – a csoportok külső megnevezéseit alkalmazva – jellemzik.**

A migráns diaszpóra fenti csoportjaival kapcsolatban különösen három változónak a nyelvcseré folyamatára kifejtett hatását szükséges kiemelni; **a kivándorlás időpontját** (vagyis a befogadó országban eltöltött idő hosszát) és **okát**, valamint az adatközlőknek **a kivándorlást megelőzően átélt kisebbségi vagy többségi státuszát.**

Hipotézisem szerint a befogadó országban eltöltött idő hossza alapvető befolyással rendelkezik a kisebbségi nyelv megőrzésére és a migránsoknak a helyi magyar közösséghez való viszonyára. A kölcsönhatás iránya ugyanakkor nem egyértelmű; a régebben érkezettek egyfelől várhatóan erősebb kötődéssel rendelkeznek a bevándorolt magyarság különböző csoportjai és intézményei iránt, továbbá feltehetően nagyobb gyakorlatuk van a különböző nyelvmegőrzési stratégiák kialakításában. Másfelől azonban, az idegen nyelvi környezetben eltöltött hosszabb idő a befogadó ország kultúrájába való nagyobb beágyazottságot feltételez, amely viszont a nyelvcseré irányába mutathat.

A kivándorlási ok és a nyelvmegőrzés kapcsolatáról nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy azok a migránsok, akik kényszerítő körülmények hatására (pl. politikai okokból) voltak kénytelenek elhagyni hazájukat tudatosabban igyekeznek a nyelvcserét feltartóztatni, mint azok, akik elsősorban gazdasági megfontolásból döntöttek Ausztria mellett (vö. Bartha, 1993; 2002).

A diaszpóra tagjainak kivándorlás előtti „státusza” is feltehetően meghatározza nyelvi viselkedésüket: a kisebbségi létből érkezőknek – helyzetükből adódóan – nagyobb gyakorlatuk van a nyelvmegőrzésben, mint az anyaországból kivándorlóknak. Így az Erdélyből származó adatközlők csoportjában hatékonyabb nyelvmegőrzési stratégiák várhatók.

A szociológiai mutatók vizsgálata során további kérdések merülnek fel; pl. milyen szerepet játszik az **iskolai végzettség**, illetve a **nem** a kétnyelvű nyelvi folyamatok alakulásában? Az iskolai végzettség hatása a nyelvcseré folyamatára nem egyértelmű (vö. Kloss, 1966:210), hiszen magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők egyfelől kiterjedtebb társadalmi kapcsolatokkal és nagyobb mobilitási (társadalmi és fizikai értelemben egyaránt) eséllyel rendelkeznek, amely gyakran a kisebbségi közösségnek az elhagyását és a többségi környezetbe való beolvadást vonják magukkal. Másfelől, az iskolázottsággal együtt járó magasabb gazdasági-társadalmi státusz, nagyobb tudatosság és jobb anyagi körülmények kedvezhetnek a közösségen belüli nyelvmegőrzésnek (vö. Jaspert – Kroon, 1989:92-93; Li, 1982:116-7). A nem szintén ambivalens faktornak tekinthető a nyelvcseré-nyelvmegőrzés dinamikájában. A szociolingvisztika több helyen dokumentálta a nőknek a presztízs-formák és változatok iránti, a férfiakénál nagyobb fogékonyságát (Kiss, 1995:110-1), ugyanakkor a kétnyelvűségi kutatások kiemelik az anyának az inter-generációs nyelvtáadásban és a nyelvmegőrzésben játszott fontos szerepét (Bartha, 1999:141).

A kutatás tárgyát képező közösségek kétnyelvű nyelvhasználatának leírásához a nyelvválasztási minták feltérképezését tekintem kiindulópontul. Szinte nyelvkontaktológiai univerzáléknak tekinthető az a megállapítás, mely szerint

az absztrakt nyelv választási minták látványos megváltozása bármely közösségen belül a kisebbségi nyelv státuszának, valamint a nyelvcsere-nyelvmegőrzés dinamikájának megváltozását vonja maga után (Hoffmann, 1991:182). Megválaszolásra vár az a kérdés, hogy **mely nyelvhasználati szintereken és funkciókban használatos a magyar, mint kisebbségi nyelv az Ausztriában élő magyarok egyes csoportjaiban, illetve, hogy léteznek-e absztrakt nyelv választási normák a közösségben?**

Hipotézisem szerint a burgenlandi Alsóőrben élő magyaroknak – egyértelműen meghatározott kisebbségi jogi lehetőségeikből és a település sajátosságaiból adódóan egyaránt – több nyelvhasználati szintéren kínálkozik lehetőség anyanyelvük használatára, mint a fővárosban élő migrációs eredetű diaszpóra tagjainak. A kétnyelvű situáció elrendezésétől függetlenül, a vizsgált csoportok mindegyikében a nyelvhasználati szinterek közül kiemelkedő jelentősége várható a **családtagokkal folytatott kommunikációban** és a **kisebbség által létrehozott intézményekben** használt nyelvnek. Felmerül a kérdés, hogy **van-e különbség az inter-generációs nyelvátadás hatékonyságában az egyes csoportok között;** illetve, hogy **milyen összefüggés van a szülők által használt stratégia, mint nyelv választási modell és a közösségen belüli nyelvmegőrzés között?** A kisebbség által létrehozott különböző profilú társadalmi szervezetek identitásteremtő funkciójából kiindulva, hipotézisem szerint az ausztriai magyar szervezetek a magyar nyelvhasználat bástyáiként funkcionálnak, a tagoknak az egyesületekkel való elevebb kapcsolata fokozza a nyelvmegőrzés sikerét.

A nyelv választási minták feltérképezésén túl a kétnyelvű nyelvhasználat gyakorlatának két másik fontos megnyilvánulási formáját, a **kódváltást** és a **lexikai kölcsönzést** vizsgálom. Az egyes adatközlők nyelvi produkcióit vizsgálva választ keresek arra a kérdésre, hogy a beszélők szempontjából milyen funkciói lehetnek a vendégnyelvi elemek használatának, valamint a jelenséggel kapcsolatos attitűdjük miként nyilvánul meg kétnyelvű nyelvhasználatukban. Hipotézisem szerint, a vendégnyelvi elemek használatával szembeni pozitív attitűd közvetlenül megnyilvánul a kétnyelvű beszélő nyelvi produkciójában; a kódváltás és a lexikai kölcsönzés mennyiségi növekedéséhez vezet.

Az adatgyűjtés módszerei

Az Ausztriában élő magyarok nyelvhasználati szokásait kutatva 2004. januárja óta végzek – a szociolingvisztika és a kulturális antropológiai módszereit ötvöző – terepmunkát Bécsben. A burgenlandi Alsóőrben 2003. és 2007. között három alkalommal egy-egy hetet töltöttem el, de ezen kívül is gyakran megfordultam a településen. Az empirikus adatgyűjtést mindkét vizsgálati helyszínen a következő kutatási módszerek kombinációjával végeztem: 1. *passzív megfigyelés*, 2. *rész vevő megfigyelés*, 3. *nyelvhasználati interjú és kötetlen beszélgetés*.

A magnetofonon rögzített nyelvi korpusz összesen 52 nyelvhasználati interjúból áll, amelyből 40 a bécsi migrációs eredetű diaszpóra tagjaival készült, 12 pedig a burgenlandi Alsóőr lakóival. Mivel az osztrák népszámlálási adatok elemzése nem tüntetik fel az országban élő magyarság szociológia jellemzőit, továbbá a különböző magyar szervezetek sem rendelkeznek átfogó nyilvántartással tagjaikat illetően, az adatközlők kiválasztásakor a szociológiai és statisztikai értelemben vett reprezentativitás nem volt biztosítható. A terepmunka során ezért a – klasszikus dialektológiában elfogadott – értelmezett mintavétel (judgement sampling) módszerével dolgoztam; igyekeztem adatközlőimet bizonyos előre meghatározott kritériumok alapján kiválasztani (vö. Davis, 1983:69-71; Milroy, 1989 [1987]:26; Kontra, 1990:11; Wardhaugh, 1995:133; Kovács, 2001:48). Ezt az empirikus szociológiai kutatásokban elterjedt ún. „hólabda” módszerrel biztosítottam, amelynek kétségtelen előnye, hogy a terepmunkás „egy barát barátjaként” (Milroy, 1980 In: Rottet: 2001:82) kerülhet kapcsolatba a vizsgált közösséggel, és az adatközlők újabb csoportjaival. A helyzetből adódóan a kutatást végző személy státusza a csoporton belül szerencsésen ötvözi az ingroup és outgroup tagsággal járó jegyeket.

A nyelvhasználati interjúkon kívül hozzávetőlegesen másfél tucat beszélgetést készítettem a bécsi és burgenlandi magyar közösség kiemelkedő személyiségeivel. A témával kapcsolatban gyakran voltam továbbá kötetlen beszélgetés részese kétnyelvű családban éppúgy, mint baráti körben, vagy különböző okokból összegyűlt, Ausztriában élő magyar társaságokban.

Az élőnyelvi beszédanyagokon kívül az elemzésbe bevonásra kerültek a vizsgált közösségekhez kötődő elsődleges és másodlagos írott nyelvi szövegek is.

Az értekezés felépítése

A dolgozat hat fejezetből áll. Az értekezés első, általános része az empirikus kutatás **módszertani kérdéseit** tárgyalja; az adatfelvétel és az anyag feldolgozási módszereinek bemutatását az adatközlők összetételének és főbb szociológiai jellemzőinek ismertetése követi. Szintén az első fejezetben kerül sor az ausztriai magyarságra vonatkozó – történelmi, néprajzi, szociológiai és nyelvészeti témájú – **szakirodalom áttekintésére**.

A disszertáció második fejezete a **nyelvi kontaktusok** főbb elméleti kérdéseit járja körül. A **kétnyelvűséggel kapcsolatos fogalmak és definíciók** szisztematikus áttekintése és a munkadefiníciók kidolgozása biztosítja az empirikus kutatás eredményeinek megjelenítése szempontjából releváns elméleti keretet. A **nyelvcseré** és **nyelvmegtartás** jelenségével kapcsolatos nemzetközi szakirodalom fogalmi apparátusának és főbb elméleti megközelítéseinek bemutatása nélkülözhetetlen az ausztriai őshonos és migrációs eredetű magyarság kétnyelvű nyelvi helyzetének tanulmányozásához.

A **Kisebbségek és kisebbségpolitika Ausztriában** című rész a makro-társadalmi értelmezési keret bemutatására vállalkozik, és kísérletet tesz a kisebbségi csoportok létét nagyban befolyásoló, a kisebbségi politikában megnyilvánuló hatalmi-politikai ideológia felvázolására. Az osztrák kisebbségpolitika általános jellemzőit áttekintve bemutatja a **kisebbségjogi szabályozás** különböző dokumentumait, különös tekintettel azokra az elemekre és koncepciókra, amelyek leginkább hatással vannak a kisebbségi csoportok életére. A vizsgálódás fő tárgyát az képezi, hogy a törvényhozó milyen szerepet tulajdonít a kisebbségi anyanyelvnek a különböző szintű szabályozások során. A fejezet második részében a kisebbségpolitikának egy speciális szeletét, a média-politikát tárgyalva, arra keresem a választ, hogy a közszolgálati televíziós csatornák és rádióadók kisebbségeknek sugárzott műsorai a gyakorlatban mennyiben járulnak hozzá a kisebbségi anyanyelv megőrzéséhez.

Ugyanakkor, a kisebbségjogi szabályozáson kívül, az Ausztriában élő magyarok helyzetének tanulmányozásához nélkülözhetetlen az őket körülvevő társadalmi tér megismerése is, különös tekintettel az országban élő, egyéb őshonos, illetve migrációs eredetű diaszpórák csoport-specifikus jellemzőinek bemutatására.

A negyedik fejezet a **magyar nyelv nyelvkörnyezeti vizsgálatát** tűzi ki célul. Abból a nyelvelőkológiai (Haugen, 1972) céltételezésből kiindulva, hogy egy nyelv és környezete közötti viszony feltérképezése nem nélkülözheti a nyelvet beszélő csoport gazdasági-társadalmi-demográfiai-történeti körülményeinek tanulmányozását, e fejezet feladata minden olyan változó és kölcsönhatásainak felderítése, ami a két vizsgálati helyszínen használt magyar nyelv és beszélőinek kapcsolatát befolyásolja. E tényezők megismerése nagyban hozzájárulhat a vizsgálati csoportokban folyamatban lévő nyelvcseré-nyelvmegőrzés dinamikájának alaposabb megismeréséhez.

Az elmúlt évtizedek **cenzus** adatainak elemzése fontos információval szolgálhat nemcsak az őshonos és migráns magyarok számáról és szociológiai sajátosságairól, hanem a különböző népszámlások során alkalmazott, változó kritériumrendszerben manifesztálódó, kisebbségekkel kapcsolatos állami elképzelésekről is. A bécsi és az alsó-ori magyarság **történetének** rövid bemutatását a két vizsgálati **csoport és a többségi társadalom kapcsolatának** felvázolása követi.

A bécsi diaszpóra és a burgenlandi őshonos magyarság által létrehozott **intézmények** szociológia szempontokat szem előtt tartó elemzése a helyi magyar mikro-társadalmak tagolódásának bemutatására vállalkozik, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a kisebbségi önszerveződés különböző formáiban visszatükröződnek a közösségben uralkodó normák és az egyes csoportok közötti esetleges törésvonalak.

Az **intézményesített magyaroktatás Ausztriában** címet viselő ötödik fejezet a kisebbségpolitika mindenkor kulcskérdéséről, a kisebbségi anyanyelvi oktatásról igyekszik átfogó képet nyújtani. Fő törekvése annak megismerése, hogy milyen célok vezérik a kisebbségi anyanyelvi oktatás megteremtésében, illetve megőrzésében egyfelől az államot, mint az oktatás irányvonalainak kijelölőjét, másfelől a helyi magyar szervezeteket, mint a kisebbségi érdekvédelem artikulálóit. Továbbá, milyen mértékben képes betölteni a kisebbségi oktatás elsődleges funkcióit – az anyanyelv megőrzését, az anyanyelvi kompetencia fejlesztését, a kisebbségi identitás kialakítását/megerősítését stb. – az Osztrák Köztársaságban élő magyarok két csoportjának, az őshonos burgenlandi és a migrációs eredetű bécsi magyarság körében? A fenti kérdések megválaszolása az Ausztriában élő magyarságot érintő kisebbségi oktatás jogi szabályozásának és gyakorlati

megvalósulásának kritikus bemutatásával, továbbá az anyanyelvi oktatásért „felelős” főbb intézmények munkájának ismertetésével történik.

A disszertáció hatodik része az Ausztriában élő magyarok **nyelvhasználatának mindennapi gyakorlatát** helyezi a vizsgálat középpontjába. A nyelvcsere és nyelvmegtartásra vonatkozó kutatások központi témája a **nyelvválasztás** és a **kódváltás**, az a két legfontosabb nyelvi viselkedés, amelyeken keresztül a kétnyelvűség elemezhető. Mivel „a társalgás alapkódjának kijelölését” (Bartha, 1999:88) meghatározó szabályok az adott kétnyelvű beszélőközösségben uralkodó normákra és elvárásokra utalnak (Hoffmann, 1991:177), ezen szabályszerűségek feltérképezésére teszek kísérletet akkor, amikor azokat a változókat próbálom megragadni, amelyek a bécsi, illetve az alsóöri magyarok különböző csoportjainak kétnyelvű elrendezésében a nyelvválasztást meghatározzák. Tanulmányozom, hogy a fenti kétnyelvű közösségekben milyen szabályok vezérlik az egyéni és a közösségi nyelvi repertoár működését, illetve, hogy a két különböző vizsgálati helyszínen a kisebbségi nyelv milyen mértékben képes megőrizni pozícióját a többségi nyelvvel szemben az egyes nyelvhasználati színterekhez és partnerekhez kötődő nyelvválasztás során.

A nyelvhasználati színterek általános vizsgálatán túlmenően a nyelvhasználat mindennapi gyakorlatát a családban, illetve a különböző társadalmi szervezetekben veszem közelebről is szemügyre. A **család** mint a legfontosabb szocializációs ágens az a kiscsoport, ahol a gyermek az adott kétnyelvű közösség, valamint az azt körülvevő tágabb társadalmi környezet nyelvhasználati szabályait és azok helyes alkalmazását elsajátítja (vö. Réger, 2002 [1990]:11; Kiss, 1995:86). Egyúttal – mint intim szféra – azt a nyelvhasználati színteret is jelöli, „amelyben a beszélők a külvilág kontrollja nélkül elméletileg szabadon dönthetnek a nyelvhasználatról” (Bartha, 1993:71, vö. Egger, 1994:65-6). A *nyelvhasználat a családban* című alfejezetben azt járom körül, hogy milyen tipikus kommunikációs elrendezések figyelhetők meg a tagok között a vizsgálat látóterébe került családok esetében, továbbá, hogy ezek a modellek miképpen járulnak hozzá a közösségben a nyelvcsere, illetve a nyelvmegtartás folyamatához.

Kiemelkedő jelentőségű a különböző **társadalmi szervezetek** nyelvi gyakorlata is, hiszen kisebbségi kétnyelvűség helyzetben a formális nyelvhasználatnak szinte egyedüli színterét képezik (Bartha, 2001:123; Zelliger, 2001:177), ugyanakkor, a nyelvhasználaton túlmutatóan fontos tudásközvetítő és identitáspolitikai szerepet is betöltenek (Szarka, 2005:15). A *társadalmi szervezetek mint a kisebbségi nyelvhasználat színterei* című alfejezet azt vizsgálja, hogy a bécsi magyar migránsok, valamint az alsóöri őshonos magyarok által létrehozott egyesületek milyen mértékben képesek betölteni ezt a sokrétű feladatukat, és mennyiben járulnak hozzá a kisebbségi nyelv megőrzésének sikeréhez.

A hatodik fejezet másik nagy alfejezete a **kódváltással** és a **lexikai kölcsönzéssel** foglalkozik. Az empirikus kutatás eredményeit bemutatva arra keresem a választ, hogy az adatközlők különböző csoportjai milyen attitűddel rendelkeznek a vendégnyelvi elemek jelenlétével kapcsolatban, és ez miként befolyásolja kétnyelvű nyelvhasználatukat. Elemzem továbbá, hogy a kódváltásnak és a kölcsönzésnek milyen funkciói és milyen típusai fordulnak elő egyrészt a magnetofonon rögzített szociolingvisztikai interjúkban, másrészt a résztvevő megfigyeléssel gyűjtött természetes beszédben.

A disszertáció végén található **függelékben** a terepmunkával kapcsolatos dokumentumok sorakoznak fel; a két vizsgálati helyszínen alkalmazott nyelvhasználati interjúk készítésekor használt tematikus kérdéssorok, és a megkérdezettek szociológiai jellemzőit tartalmazó adatkarton mellett az öt vizsgálati csoport mindegyikéből származó egy-egy minta-interjú is helyet kapott. A műsorprogramok, plakátok, valamint a különböző közösségi alkalmakkor készített fényképek további illusztrációként szolgálnak.

Az értekezés új tudományos eredményei, következtetései

Kisebbségpolitika Ausztriában

A **kisebbségjogi szabályozás** részletes elemzése során rámutattam, hogy Ausztriában „kisebbségpolitika” kifejezésen csak az osztrák állampolgárú, az országban több évszázada élő, a lakosság alig több mint egy százalékát alkotó, jelenleg hat, őshonosként elismert (burgenlandi és bécsi magyarok, burgenlandi horvátok, karintiai és stájerországi szlovének, bécsi csehek, romák, bécsi szlovákok) kisebbséggel kapcsolatos különböző intézkedések összességét értik. Az

ország lakónépességének tíz százalékát meghaladó, különböző kibocsátó országokból származó migrációs eredetű diaszpóra tagjai (pl. vendégmunkások, politikai és gazdasági menekültek stb.) ugyanakkor nem élhetnek az őshonos kisebbségeket megillető jogokkal.

A jelenleg érvényben lévő kisebbségpolitikai instrumentumokban a kisebbségi anyanyelv szerepét körüljárva megállapítottam, hogy a nyelvhasználattal kapcsolatos rendelkezések nem sorolhatók be a nyelvtörvények valamely „tisztá” típusába, hanem különböző koncepciók ötvözetének tekinthetők. Az 1919-es *St. Germain-i államszerződés* (STGBI. Nr. 303/1920) kisebbségi nyelvi vonatkozású részei ún. *cenzosos* nyelvtörvények; a kisebbségi jogok csak abban az esetben érvényesíthetők, amennyiben a közösség lélekszáma eléri a törvényben meghatározott minimális beszélőszámot. Az 1955-ös *Államszerződés* (BGBI. Nr. 152/1955), valamint a jelenlegi kisebbségi szabályozás központi elemét képező *Népcsoporttörvény* (BGBI. Nr. 396/1976) a *területi korlátozás* elvét alkalmazza, amelynek értelmében a kisebbségi csoportok csak az általuk tradicionálisan lakott terület(ek)en élhetnek kisebbségi jogaikkal. A gyakorlatban ez az elv ugyanakkor felemás módon érvényesül; ui. bár oktatási és hivatali nyelvhasználati jogaikkal valóban nem élhetnek az általuk tradicionálisan lakott területeken kívül, kisebbségi társadalmi szervezeteik, illetve sajtótermékeik azon kívül is részesülhetnek állami támogatásban. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az állam minden esetben *közösségi, nem pedig egyéni* jogokat biztosít a kisebbségi csoport tagjainak. Nehezíti továbbá a kisebbségpolitikára vonatkozó általános érvényű kijelentések megfogalmazását az országos, tartományi és önkormányzati szinten megvalósuló *egység hiánya*.

A kisebbségi anyanyelvhez (Volksgruppensprache) kapcsolódó szabályozás a jelenlegi kisebbségpolitika központi magját alkotja. A „népcsoport” (az őshonos kisebbség osztrák terminológiája) meghatározásának egyik fő komponense a némettől eltérő anyanyelv megléte. Figyelemre méltó, hogy a jogalkotó a kisebbségi nyelvet teszi meg az identitás fő elemévé egy olyan korszakban, amelyben az őshonos kisebbségek tagjainak jelentős része nyelvileg már asszimilálódott. Az állami támogatások megszerzésének is feltétele a kisebbségi anyanyelv ápolására tett kísérlet, illetve annak – a Kancelláriahivatalhoz benyújtott pályázatok útján történő – deklarálása (Bericht, 2002). Ebből adódóan Vörös szerint a Népcsoporttörvény „nem is annyira jogokat, mint inkább lehetőségeket biztosít a nyelvközösség tagjainak arra, hogy az e nyelvhez kötődő kulturális identitásuk megerősítéséhez lehetőséget (főként az állam által garantált anyagi támogatást) kapjanak” (Vörös, 2002:56). Sajnos a támogatási rendszer gyakorlati igénybe vétele – különösen az előfinanszírozási rendszerhez szükséges saját erőforrások hiánya, valamint a támogatási preferenciák gyakori változása miatt – a kisebbségi egyesületek számára gyakran áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik (Kelemen, 2001:73).

A kisebbségi anyanyelvhasználattal kapcsolatos állami elgondolások megnyilvánulnak a népszámlás során alkalmazott kérdésfeltevésben is. Ausztriában – más államok gyakorlatától eltérő módon – jelenleg nem a megkérdezett nemzeti hovatartozására, vagy anyanyelvére kérdezik rá, hanem arra a nyelvre, amelyet az egyén a szűkebb-tágabb környezettel való kommunikáció során leggyakrabban használ. Könnyű belátni, hogy többségi környezetben, gyakorlati alapú definíciót alkalmazva az államnyelv megadása nagyobb valószínűséggel várható. A kiértékelés során viszont a választ az anyanyelvvvel azonosítják, és a kisebbségeknek szánt kormányzati támogatások megállapításánál a nemzeti hovatartozás mércéjének tekintik (vö. Szépfalusi, 1992:397).

A kompenzációs jelleg a hiánya a támogatási rendszer gyakorlati megvalósulásán kívül leginkább a közszolgálati médiumokkal kapcsolatos szabályozásban érvényesül. Az Ausztriában élő kisebbségeknek a tömegkommunikációs médiumokon belüli marginális pozíciója a kisebbségpolitikát érő kritika egyik legtöbbet hangoztatott pontja (Purkarthofer – Rainer – Rappl, 2005:2). A műsorszolgáltatás gyakorisága és időtartama a kisebbségi anyanyelv megőrzése szempontjából gyakorlati jelentőséggel nem bír, az anyanyelven történő információszerzés lehetősége legfeljebb gesztus értékű funkcióval rendelkezik. Egyidejűleg jelentős különbségek állapíthatók meg az egyes kisebbségeknek szóló műsorszolgáltatás gyakoriságában is.

Kisebbségi (magyar) anyanyelvoktatás Ausztriában

A kisebbségi politika mindenkori kulcskérdésének az **anyanyelvi oktatásnak** az elemzése során bemutattam az elmúlt másfél évtizednek azokat a pozitív változásait, amelyek a tömörszerűen élő nemzeti kisebbségek oktatási jogainak

kiszéledésében, valamint a speciális tantervi keretek modernizálásában (1988,1995) nyilvánultak meg. Sajnálatos módon, az eredetileg kompakt településszerkezetű nemzeti kisebbségek jelenlétére kidolgozott kisebbség-politikai koncepció kevésbé állja meg a helyét egy nagyvárosi környezetben, ami a bécsi diaszpórában élő magyarokon kívül a fővárosban élő csehek és szlovákok kisebbségi anyanyelvi oktatása során felmerülő problémákban is nyilvánvalóvá válik.

Az őshonos és migráns magyarok által legnagyobb számban lakott tartományok eltérő kisebbségpolitikai koncepciójából adódóan, Burgenlandban és Bécsben alapvetően más szervezeti formában kerül sor a kisebbségi csoporthoz tartozók anyanyelvi oktatására. Míg a Burgenlandban érvényes *Szövetségi Kisebbségi Iskolatörvény* (BGBl. Nr. 641/1994) az óvodától az érettségiig minden iskolatípusra vonatkozóan átfogóan rendelkezik az anyanyelvi képzésről, valamint lehetőséget ad a közoktatás keretein belül a magyaroktatás különböző – csak kisebbségi nyelvű, kétnyelvű, nyelvoktató – módozataira, addig Bécsben részben a törvényi szabályozás anomáliái miatt, részben pedig a kisebbségi csoport hivatalos képviselőinek preferenciája miatt a kisebbségi anyanyelvi oktatásnak csak a leggyengébb formája az ún. nyelvoktató módozat valósulhat meg.

Sajnálatos, hogy a törvény által biztosított lehetőségeket az ország legkeletibb tartományában élő magyar kisebbségnek nem sikerül maradéktalanul kihasználnia. Ennek elsődleges okát Gombos és az érintettek abban látják, hogy „az érvényesülés szempontjából a magyar nagyobb, illetve a német nyelv kisebb szerepét nem fogadják el a szülők” (Gombos 1995 In: Györi Szabó, 2000:17). A kisebbségi anyanyelv közösségen belüli alacsony presztízséből adódóan a tanulók jelentős része vagy a többségi társadalom tagjai közül kerül ki, vagy – bár felmenői révén a magyar népcsoporthoz tartozik – a kisebbségi nyelvet nem volt lehetősége az elsődleges szocializáció során elsajátítani. A magyar nyelvi kompetencia megfelelő szintjének hiánya miatt a kisebbségi magyaroktatás keretében valójában idegen nyelv oktatás folyik, a nyelv tanulása szabadon választott tantárgyként a legnépszerűbb. Ezzel szemben, bár a fővárosban de jure kisebbségi oktatásról nem beszélhetünk, a helyi magyar egyesületek által szervezett intézményekben (Bécsi Magyar Iskola, cserkészlet) – egyre növekvő érdeklődés mellett – a magyar népcsoport tagjai oktatják a magyar népcsoport tagjait.

A törvényi szabályozás eltérő voltából adódóan Burgenlandban a magyaroktatás az iskolai órarendbe ágyazottan történik, míg Bécsben a tanórák a hivatalos tanítási időn kívülre esnek, és a diákok többségének egy erre a célra kijelölt külön intézménybe kell eljutnia. Az órákon való részvétel – a városban belüli nagy távolságok, valamint az egyéb iskolai és családi programokkal való egyeztetés szükségessége stb. miatt – komoly áldozatokat kíván diáktól és szülőtől egyaránt.

Jelentős eltérés mutatkozik a két tartományban a magyart bármilyen formában oktató iskolák száma között is; míg az ország legkeletibb tartományában több tucat állami közoktatási intézményben jelentkezhetnek a diákok kisebbségi magyar nyelvi oktatásra, addig a fővárosban a Bécsi Városi Iskolatanács által működtetett *Projekt Hungaricum* keretében mindössze öt erre a célra kijelölt iskolában tanulhatnak magyarul. Különösen szembeötlő ez az aránytalanság akkor, ha a tartományban élő magyar anyanyelvűek számának különbségeit tekintetbe vesszük.

A kisebbségi anyanyelvoktatás törvényi szabályozásával kapcsolatban összefoglalásként elmondható, hogy Burgenlandban a jelenleg érvényben lévő törvényi keretek a nyelvmegőrzés, Bécsben viszont a nyelvcsere irányában hatnak. A jogi szabályozás gyakorlati megvalósulása azonban egyik helyszínen sem teszi önmagában lehetővé a kisebbségi nyelv magas szintű elsajátítását és a nyelvcsere folyamatok visszafordítását. Az oktatás formája, a szűkre szabott óraszám és a számonkérés módja nem járul hozzá a kisebbségi oktatás céljának eléréséhez; a magas fokú balasz kétnyelvűség kialakításához (Bartha, 1999:208) Optimális esetben (motivált diák, felkészült tanárok, megfelelő tananyag, taneszközök stb.) is legfeljebb az érzelmi kötődésen alapuló közösséghez tartozás tudata alakítható ki a tanulóknál, illetve az anyanyelv iránti érdeklődés kelthető fel bennük.

Nyelvmegőrzés-nyelvcsere faktorok

A kutatás tárgyát képező ausztriai magyar közösségek nyelvhasználatának tanulmányozása nem nélkülözte az egyes csoportokra jellemző **nyelvkörnyezeti sajátosságok** feltárását, különös tekintettel azokra a faktorokra, amelyek a nyelvcsere és nyelvmegőrzés dinamikája szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyultak.

A 2001. évi népszámlálás Ausztria-szerte összesen 40583 környezetében magyarul (is) beszélő személyt mutatott ki. A census adatai szerint Burgenlandban 6641, Bécsben 15435 fő vallotta magát magyar köznyelvűnek. A két helyszínen élő magyar közösség **összlétszáma** alapján a magyarok az országban élő legnépesebb őshonos kisebbségnek tekintők. Amennyiben az őshonos és a migráns eredetű magyarok adatait különválasztva vesszük figyelembe, a fővárosi diaszpóra létszáma – a horvátokat és a szlovéneket követve – a harmadik legnagyobb kisebbségi csoportot, míg a burgenlandi magyaroké az ötödiket alkotja. Az ausztriai magyar népcsoport összetételében az utóbbi évtizedekben jelentős változások körvonalazódtak, amely egyrészt az Osztrák Köztársaság területén élő *magyar ajkúak számának növekedésében*, másrészt a magyar népcsoport *őshonos jellegének megváltozásában* nyilvánult meg. A létszámnövekedés – főként a folyamatos utánpótlás miatt – azonban csak a Burgenlandon kívül élő, bevándorolt magyar diaszpórát érinti, különösen pedig a fővárost, ahol jelenleg a magyarok 38,03%-a lakik (a közeli alsó-ausztriai vonzáskörzetet is hozzászámolva arányuk 57,95%). Egyidejűleg a burgenlandi magyarság által tradicionálisan lakott településeket (Alsóőr, Felsőőr, Őrisziget, Felsőpulya) a korfa-struktúrából adódó természetes fogyás sújtja. Bár a demográfiai tényezők a magyarság egyik csoportjában sem kedvezőek, a burgenlandi magyar lakosság *reprodukciós képessége és családstruktúrája* különösen kedvezőtlenül befolyásolja a csoport fennmaradását (Cserján, Györi és Szabó, 1999).

A beszélők száma azonban csak a kisebbség **területi koncentrációjával** és **elhelyezkedésével** együttesen értelmezhető. A vegyes lakosságú egykori császárvárosban a magyarok szétszórtan, más etnikumok között élnek, a százszázalékos nagyságrendű török, szerb, horvát, bosnyák csoportokéhoz képest arányuk csekély. Alsóőr ugyanakkor egy tömbben élő, magyar nyelvű többségi népességgel (71,4%) rendelkezik, bár a magyarok a tartományon belül itt is kisebbséget alkotnak. A **település típusa** szintén alapvetően különböző kontextust teremt a két vizsgálati helyszínen; a „legmagyarabb falu”-nak nevezett Alsóőr lakói egy 724 főt számláló kis településen, míg Bécsé egy másfélmillió fő városban élik mindennapjaikat.

Az őshonos magyarság tradicionális települései az ország kevésbé fejlett és iparosodott keleti határvidéken találhatóak. Alsóőr földrajzilag periférikus helyzetéből adódóan a régiót a munkalehetőségek hiánya jellemzi, amely lakóit ingázásra, illetve a környék végleges elhagyására kényszeríti. A második világháborút követően, az addig viszonylag érintetlen, többé-kevésbé zárt nyelvszigeteket alkotó, mezőgazdaságból élő burgenlandi magyar települések hagyományos társadalmi és gazdasági struktúrájára megváltozott; az 1950-es években kezdődő iparosodás következményei negatívan hatottak a kisebbségi létforma és anyanyelv megőrzését elősegítő tényezőkre. A **társadalmi mobilitás** és a **gazdasági státus** megszerzése a többségi nyelv ismeretéhez kötötté vált. Mindezek következtében **a település típusa és nagysága önmagában semleges faktornak tekinthető.**

Iskolázottság tekintetében a magyar köznyelvűek képzettségi mutatói Burgenlandban jelentősen alacsonyabbak a fővárosban élőkénél, ugyanakkor illeszkednek a helyi nem magyar anyanyelvű lakosság értékeihez. Ennek okai egyrészt az eredetileg mezőgazdaságból élő vidék társadalmi struktúrájában, másrészt a történelmi körülményekben keresendők; az 1920-as években a magyar ajkú értelmiség áttelepült Magyarországra, ezáltal a burgenlandi magyarság „csonka társadalommá” vált, amelynek negatív hatása a mai napig érvényesül. Ezzel szemben a Bécsben élő migrációs diaszpóra körében a felsőoktatásban végzetek száma kiemelkedően magas. A kutatás eredményei szerint **az Ausztriában élő magyarok mindkét csoportja esetében a magasabb iskolai végzettséget a nyelvmegtartás irányába ható erőként értelmezhetjük.**

Fontos szerepe van a kisebbségi csoportokon belüli **házassági szokások** alakulásának is. A vizsgált közösségeken belül az etnikai exogámia elsősorban az őshonos magyarságra, valamint az ötvenhatos menekültek egy jelentős csoportjára, míg az endogámia az erdélyiekre jellemző. **A vegyes házasság az ausztriai magyarok körében a nyelvcserre egyik meghatározó faktorának tekinthető.**

Az adatközlők **nemének** a nyelvcserre-nyelvmegőrzés dinamikájára kifejtett hatása tekintetében elmondható, hogy **az ausztriai magyar beszélők kétnyelvű nyelvi viselkedése egyik csoport esetében sem tekinthető nem-specifikusnak**; a nők esetében sem a presztízsformák és változatok iránti, a férfiakénál nagyobb fogékonyságát, sem pedig az anyának az intergenerációs nyelvtáadásban és nyelvmegőrzésben játszott, a férfiakétól eltérő szerepét nem sikerült dokumentálni. (A

kutatásban részt vevő családok esetében az exogámia a kisebbségi nyelv átadásának megszakadásával járt együtt, függetlenül attól, hogy melyik házastárs képviselte a kisebbségi nyelvet.)

Eredetüket tekintve az Ausztriában élő magyarok két fő csoportra oszthatók: Alsóór lakóinak elődjait a magyar királyok még a X-XII. században telepítették le határon felül feladatuk ellátására, amiért a település lakói kismemesi rangot kaptak. Az őshonos népcsoport az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés és annak területi rendelkezéseit korrigáló Sopron-környéki népszavazás alapján 1921-ben került osztrák fennhatóság alá. A magyarok másik csoportját a zömmel Bécsben, valamint a tartományi székhelyeken élő, különböző időszakokban kimenekült vagy kitelepült diaszpóra alkotja, amely jelentősen gyarapodott a Kárpát-medence utódállamaiból érkezőkkel.

Az elemzés tárgyát a helyi magyarság két legnépesebb huszadik századi migrációs hulláma – az 1956-os forradalom idején, valamint az 1980-as évek végén Ausztriában letelepedett csoportok első és második generációja – képezte. A különböző hullámok tagjai **eltérő szociológia jellemzőkkel** és **kivándorlási motivációval** rendelkeznek. Az ötvenhatos menekülteknek nemcsak a száma volt sokszorososa az azt megelőző migrációs hullámoknak, de társadalmi összetételük is nagyban eltért a korábban érkezőktől; bár körükben minden társadalmi réteg képviseltette magát, kiemelkedően magas volt a szellemi foglalkozásúak, a fiatalok és a férfiak aránya. Heterogén kivándorlási indítékaik ellenére, a menekülés mindannyiuk számára a visszavonhatatlanság erejével hatott. A rendszerváltás körüli években Ausztriába érkezett magyarok sem képeztek homogén közösséget; két legnagyobb csoportjukat az Erdélyből és a Magyarországról érkező migránsok alkották. Míg az Erdélyből tömegesen 1985-88 között érkező politikai és gazdasági menekültek között rendkívül magas volt a kisgyermekes családok, az értelmiségiek és a szakmunkások aránya, addig Magyarországról a menedékjogot kérőkön kívül egyre többen kiküldöttként, munkavállalóként, tanulmányi, illetve házasságkötési céllal érkeztek.

A migrációval kapcsolatos fő jellemzőknek a nyelvcsere folyamatára kifejtett hatásáról megállapítható, hogy az Ausztriában élő magyarok általam vizsgált csoportjai esetében **a befogadó országban eltöltött idő hossza és a nyelvcsere folyamatának sebessége között nincsen automatikus megfelelés**. A kivándorlás időpontja csak az egyén további jellemzőivel (családi kommunikáció típusa, magyar szervezeti életben való részvétel intenzitása, etnikai identitás erőssége, anyaországgal való kapcsolattartás gyakorisága stb.) együtt fejt ki hatását. **A kivándorlás okával kapcsolatosan beigazolódott az a feltevés, miszerint a kényszerítő körülmények hatására hazájukat elhagyók tudatosan igyekeznek a nyelvcsere feltartóztatni**. Hasonlóan **helytállóan bizonyult az a hipotézis is, amely szerint a kisebbségi sorsból érkező (erdélyi) adatközlők csoportjában hatékonyabb nyelvmegőrzési stratégiák figyelhetők meg, mint az anyaországi migránsok körében**.

Kialakulásuk eltérő körülményeinek köszönhetően, a Burgenlandban és a Bécsben élő magyar kisebbség évtizedeken keresztül **különböző jogállású csoportokat** alkotott. A burgenlandi magyarság – az 1955-ös Államszerződésben (BGBI. Nr. 152/1955) már őshonos kisebbségként megnevezett burgenlandi horvátokkal és karintiai/stájerországi szlovénokkal szemben csak – 1976-ban vált hivatalosan elismert őshonos kisebbséggé. A bécsi magyarok kisebbséggé nyilvánítására migrációs eredetük miatt – több mint egy évtizedes lobby tevékenységet követően – csak 1992-ben kerülhetett sor. A kisebbségi jogok kivívásában mindkét helyszínen rendkívül fontos szerepet játszottak a helyi magyarság által létrehozott ún. esernyőszervezetek (a bécsi székhelyű Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, valamint a felsőóri Burgenlandi Magyar Kultúregyesület) amelyek az osztrák állam felé jelenleg is képviselik az ausztriai magyarság érdekeit.

A többségi társadalom és a helyi magyarság kapcsolata a vizsgált közösségek kialakulásának különbségei miatt eltérően alakult. Bécsben a magyarokról alkotott kép alapját máig elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia idején közösen megélt történelem, az akkori gazdasági-kulturális-politikai összetartozáson alapuló egyfajta sorsközösség alkotja. Részben ennek köszönhetően, a migrációs eredetű diaszpóra minden vizsgálati csoportja alapvetően pozitív, vagy semleges fogadtatásról, illetve az osztrák társadalomba való zökkenőmentes beilleszkedésről számolt be. A magyar menekültek érkezésekor országszerte kivételesnek számító együttérzés és segítőkészség azonban csak 1956-ban jellemezte a befogadó társadalmat. Kvantitatív jellemzői és nagy fokú társadalmi beágyazottsága miatt a bécsi magyar diaszpóra „láthatatlan etnikumnak” tekinthető.

Az örvidéki őshonos magyarság lakóhelyét mindig az etnikai, nyelvi és vallási sokszínűség jellemezte. A területen élő német, horvát, roma népcsoportok együttélése több évszázados múltra tekint vissza. A mai Burgenland és Nyugat-Magyarország által határolt területen a régióban uralkodó társadalmi, gazdasági és politikai keretfeltételektől függően a többnyelvűség dinamikája több ízben változott; a magyar nyelv hol megerősödött, hol pedig a német előretörése következtében háttérbe szorult. A két nyelvcsoporthoz addigi békés egymás mellett élését kedvezőtlenül befolyásolta a határmódosítás utáni fiatal Burgenland politikai klímája, amelyen a nemzeti szocialista időszak magyar-ellenes beállítottsága tovább rontott.

A földrajzi közelség és ebből adódóan az anyaországgal való kapcsolattartás lehetősége ma egyértelműen a nyelvmegőrzés irányába mutató tényezőnek tekinthető a bécsi migráns diaszpóra minden hulláma esetében. Burgenlandban viszont a több évtizedes elzártságnak és a hiányzó személyes kapcsolatoknak köszönhetően **a földrajzi közelség nyelvmegőrző hatása minimálisan érvényesül.** Bár a rendszerváltást követően létrejött kétoldalú kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően egyre többen tekintik a magyar nyelvtudást a munkapiacon kamatoztatható „tőkének”, a magyar nyelv presztízsének a növekedése kizárólag a magyarországi sztenderd változatot érinti, és nem jár együtt a kisebbségi anyanyelv funkcióinak és használatának bővülésével. Alsóőrben a Magyarországhoz fűződő viszony ambivalens jellegéhez nagyban hozzájárult **a két ország eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedése;** a fogyasztói társadalomban és pluralista demokráciában élő ausztriai magyarok hosszú évtizedeken keresztül nem tudtak „felnézni” anyaországukra. Mindezt **a nyelvcserre irányába mutató erőként értékelik** a megkérdezettek is.

A nyelvhasználat mindennapi gyakorlata

A nyelvválasztás

A társalgás alapkódjának kijelölésében mindkét helyszínen elsődleges rendezőelvnek az interakcióban részt vevő partnerek személye mutatkozott. Bécsben a **kódválasztás nemzetiségen alapuló szabályát** az adatközlők így fogalmazták meg: „*aki magyar, azzal magyarul beszélünk*”. Értelmezésük szerint a „magyarság” a magyar származással egyenértékű „adottság”; tehát magyarnak az minősül, aki Magyarországról vagy a Kárpát-medence magyarlakta területeiről érkezett Ausztriába, illetve, aki magyar szülők gyermekeként Ausztriában született. A fenti alapszabályt bécsi interjúpartnereim kötelező érvényűnek tekintik, a döntést pedig elsősorban a nemzetiség és az anyanyelvhasználat szétválaszthatatlan kapcsolatával magyarázzák.

A beszédpartnerrel való közös csoport-identitás kinyilvánításának igényén kívül, a nem balasz kétnyelvűek nyelvválasztása kompetencia-okokkal is magyarázható; hiszen ők – amikor csak lehetőségük nyílik rá – domináns nyelvüket (anyanyelvüket) részesítik előnyben. Ugyanakkor, ez a szempont vezérli alapvetően a balasz kétnyelvűek egymás közötti kommunikációját is, még akkor is, ha pl. mindketten kisgyermekként kerültek Ausztriába. A második generációsok nyelvválasztását is alapvetően a kommunikációs partner nemzetiségi hovatartozása vezérli; a magyar nyelvű alapkód azonban a résztvevők kompetenciájának és a témának függvényében akár többször is módosulhat a társalgás során.

A nyelvválasztás elsődleges rendezőelvének Alsóőrben is a **kommunikációs partner személye**, különösen pedig annak **származása** bizonyult; „Attú függ, hogy honnan gyütt.” Mivel az adatközlők a falut tekintik elsődleges kommunikációs egységnek, a partner településhez fűződő „kötődése” alapján határozzák meg annak csoport-hovatartozását. In-group csoporttagnak a helyi származású – alsóőri születésű, és neveltetésű – alsóőriek számítanak. **A nyelvválasztást legerősebben a kommunikációs partner különböző tulajdonságai befolyásolják** (Gal, 1979:118,125), amelyek közül kiemelkedő fontosságú annak **kora, nyelvi kompetenciája**, illetve a **kisebbségi nyelvvel szembeni attitűdje**. Mivel ezek a faktorok együttesen határozzák meg a beszélők között már szokásként rögzült nyelvhasználati szabályokat, **a megfelelő választás minden esetben a kommunikációs partnerek személyes ismeretségét feltételezi.**

A három változó közül Alsóőrben a kor tekinthető a legmeghatározóbbnak. A faluban élő **legidősebb generáció** tagjai (az 1920-as, illetve 1930-as évek elején születettek) a hasonló korúakkal, valamint gyermekeik generációjával való kommunikáció során szinte kizárólag a magyar nyelvet, unokáik, esetleg dédunokáik generációjával többségében a magyar, részben viszont a német nyelvet használják. A legnagyobb változatosságot a **középkorúak** (az 1950-es, 1960-as évek

szülőttei) nyelvválasztási mintái mutatják. Ők a szüleik generációjához tartozó falubeliekkel magyarul beszélnek, egymás közötti interakcióik során viszont leggyakrabban a mindkét nyelvből merítő ún. „*vegyes beszéd*” hallható. Gyermekük kortársaival vagy csak a többségi nyelvet, vagy a gyakori kódváltásokkal tarkított kontaktusváltozatot alkalmazzák, a partner kisebbségi nyelvi kompetenciájának függvényében. Az *unokák* generációjának tagjai (az 1970-es évek elejétől kezdődően születettek) a falun belül legfeljebb nagyszüleikkel beszélnek a magyar nyelvet. Szüleikkel és azok kortársaival többségében az államnyelvet, néha a vendégnyelvi elemekkel tarkított kisebbségi nyelvet használják. A fiatalok egymás között – magyar nyelvi kompetenciájuktól függetlenül – jelöletlen helyzetekben a többségi nyelvet választják.

A kommunikációban részt vevők kora alapján azonban önmagában nem lehet teljes biztonsággal előre jelezni a nyelvválasztást; fontos szerepet játszik ebben a partnerek *nyelvi kompetenciája, identitása*, valamint a kisebbségi nyelvvel szembeni *attitűdjük* is. E tekintetben adatközlőimet a tudatos alkalmazkodás jellemzi, elsősorban azonban a kisebbségi nyelvet nem, vagy csak alig beszélők irányába; azokhoz, akik „*töretten beszélnek a magyart*” az államnyelven szólnak. Fordított irányban, a kisebbségi nyelv felé irányuló közelítő alkalmazkodás (Bartha, 1999:102) manapság szinte egyedüli példáját a Magyarországról származó katolikus pappal, esetleg az „*öregszülőkkel*” folytatott kommunikáció jelenti. Ennek a nyelvi viselkedésnek az oka a faluban végbemenő fokozatos nyelvcserevel magyarázható; míg Alsóőrben nem találunk olyan beszélőt, aki az államnyelvi kompetencia valamilyen szintjével ne rendelkezne, addig a kisebbségi nyelv ismerete már nem feltételezhető automatikusan az itt élőkrol.

A nyelvválasztásnak a nemzetiséghez és a csoport-hovatartozáshoz kötődő szabálya Bécsben és Alsóőrön egyaránt érvényét veszíti, amikor a kommunikációs partnerek között a többségi társadalom tagja(i) is jelen van(nak). A megkérdezettek egyöntetű véleménye szerint a társaságon belül már egyetlen, a többségi csoporthoz tartozó személy jelenléte is az államnyelv választását indokolja (vö. Zelliger, 2001:176; Gal, 1979:124). A kisebbségi nyelv használata „a nyelvet nem ismerők társaságában betartandó elemi udvariassági szabálynak” (Szépfalusi, 1992:131), annak megsértése pedig „illetlenségnek” minősül a bécsi diaszpóra és az alsóóri őshonos magyarság általam vizsgált minden csoportjában az interjúpartnerek korától, iskolai végzettségétől illetve egyéb szociológiai paramétereitől függetlenül.

Bár a nyelvi viselkedésnek ezt a típusát a kétnyelvű beszélőközösségben teljes konszenzus övezi, néhány évtizeddel ezelőtt Alsóőrben a többségi beszélő bekerülése a családba – a mai helyzettel ellentétben – nem jelentette automatikusan a többségi nyelv használatát. A faluba beházasodott német anyanyelvű fiatalasszonyok egészen a hetvenes évek végéig elsajátították házastársuk és a falu nyelvét, és azt a mindennapi kommunikáció során használták is (vö. Gal, 1979:142-4; Kelemen, 2001:71).

Alapvető különbségek érzékelhetők a többségi beszélők jelenlétének definiálásában az egyes migrációs hullámok között. Az 1980-as évek (magyarországi és erdélyi egyaránt) migránsai és a második generációhoz tartozó adatközlők értelmezése szerint csak akkor „szükséges” a nyelvváltás, amikor a többségi nyelv egynyelvű beszélője aktívan részt vesz a társalgásban. Ezzel szemben ötvenhatos informátoraim szerint a többségi nyelv használata már akkor is indokolttá válik, amikor egy nem magyar anyanyelvű egyén tartósan a beszélgetés hallgatójává válik, vagy pl. elhalad a beszélők mellett. Az ötvenhatosok nyelvválasztással kapcsolatos elgondolásainak központi elemét a *magán- és a közsféra szétválasztásának szükségessége* képezi. Értelmezésükben az anyanyelv használatának lehetséges helyszínei a magán szféraként értelmezett család, a magyar egyesületek összejövetele, az egyházi élettel kapcsolatos aktivitások, míg a közterületek és a közhivatalok az államnyelv használatának territóriumai még akkor is, ha a kommunikációban nem vesz részt egynyelvű többségi beszélő.

A nyelvválasztást a beszélőnek, illetve partnerének nyelvtudása is nagyban befolyásolja. Adott nyelv ismerete mindig viszonylagosan merül fel; a beszélő vagy az általa ismert nyelveknek az ismeretét méri össze, vagy saját nyelvi kompetenciáját kommunikációs partnerével hasonlítja össze (vö. Borbély, 2001:120-2). Általában elmondható, hogy „a társalgás alapkódja többnyire az, amelyen a beszélőpartnerek kommunikatív kompetenciájának összege a legnagyobb” (Hamers és Blanc, 1989, idézi Bartha, 1999:122). **Adatközlőim e tekintetben mindkét helyszínen alapvetően az „alkalmazkodást” és „az együttműködő magatartást” tartják követendőnek** (vö. Bartha, 1999:98-105).

Előfordulhatnak azonban kivételek is. Erős nemzeti identitással rendelkező – különösen erdélyi és ötvenhatos – első generációs bécsi adatközlők esetében az interakcióban részt vevő partner(ek) *nemzetisége* (magyarsága) adott esetben

nagyobb súllyal eshet a latba, mint a kommunikációs partner valós nyelvi kompetenciája. Ez a nyelvi *aszimmetria* – a kölcsönösség elvének a megsértése – azonban csak akkor fordulhat elő, ha a megszólított egy-két generációval fiatalabb a kommunikációt kezdeményezőnél.

Bécsben a kommunikációban részt vevő partnerek nyelvi kompetenciája ellenkező előjellel is meghatározóvá válhat a nyelvválasztásban; „*nyelvyakorlási célzattal*” az egyik családtag gyengébb nyelve (többnyire a német) is lehet a kommunikáció közös nyelve. Ez a nyelvválasztási stratégia kizárólag családtagok között alkalmazott, az alacsonyabb idegen nyelvi kompetenciával rendelkező személy külön kérésére. Általában kizárólag rutin jellegű kommunikációs szituációkban működőképes, annak meghaladásakor a résztvevők felfüggesztik előzetes megállapodásukat és visszatérnek a szokásos kód használatára. (vö. Csiszár, 2004:XX)

Bár a nyelvválasztás során az interakcióban részt vevő partnerek személye mutatkozott a legdominánsabb rendezővelnek, az alapkód kijelölésében az osztrák fővárosban élők esetében a **téma** is szerepet játszott (vö. Hoffmann, 1991:178-9). **Bécsben a téma szerinti nyelvválasztás többségében a kisebbségi anyanyelv háttérbe szorítását és az államnyelv preferenciáját jelentette.** Béctől eltérően, **Alsóórben az interakció témája csak az egyházi élethez, különösen pedig a liturgiához kapcsolódó nyelvhasználati szintéren befolyásolja a nyelvválasztást.**

A nyelvválasztást befolyásoló tényező lehet a kommunikáció helyszíne is. Az osztrák fővárosban kizárólag a különböző magyar szervezeteknek otthont adó épületek jelentik azokat a helyszíneket, amely automatikusan a magyar nyelv választását indukálják. Közösségi alkalmakkor adatközlőim a kisebbségi nyelv kizárólagos választását várják el a résztvevőktől és a szervezőktől egyaránt. **Alsóórben a helyszín hatása a kódválasztásra elhanyagolhatónak tekinthető** (vö. Gal, 1979:124); ugyanazon beszélőkkel folytatott kommunikáció nyelve változatlan marad az interakció helyétől függetlenül. A helyszínhez hasonlóan – a nyelvválasztás személyközpontú szabályának elsődlegessége miatt – **a formalitás fokának megváltozása nem vonja maga után automatikusan az interakció nyelvének megváltoztatását.** Az adatközlők kommunikációs partnereikkel ugyanazt a nyelvet választják a formalitás magasabb fokát megkívánó helyzetekben, mint privát kapcsolataikban (vö. Gal, 1979:125).

Az **interakció funkcióját** tekintve, a bécsi migráns közösség általam vizsgált csoportjaiban **a magyar nyelv választásához a kisebbséghez fűződő szolidaritás kifejezése és a társaságból való kizárás kapcsolható.** Alsóórben a kisebbségi nyelv a csoportszolidaritás alkalmi kifejezésén túl a falu határain kívül – különösen a fiatalok között – egyfajta titkos nyelvként is funkcionál. A magyar nyelv két további funkciót hordoz; a faluban élők az *ima* és a *veszekedés* nyelvével asszociálják.

Nyelvválasztás a különböző nyelvhasználati szintereken

A nyelvhasználati szinterekhez és a különböző kommunikációs partnerekhez kötődő nyelvválasztás elemzése során megállapítottuk, hogy – bár a kétnyelvűségi helyzetből adódóan mindkét vizsgálati helyszínen a kisebbségi nyelv funkcionális visszaszorulásának lehetünk tanúi – a bécsi és az alsóóri magyarok általam vizsgált csoportjai között a nyelvcsere folyamatában lényeges eltérések mutatkoznak. Alsóórben a kisebbségi nyelv – az egyes generációktól függetlenül – leginkább az egyházi élettel kapcsolatos helyzetekben (templom, ima) képes még megőrizni pozícióját. (A faluban élő kétnyelvűek csak a pappal folytatott kommunikáció során használják kizárólag a magyar nyelvet.) A vallással kapcsolatos aktivitások képezik azt az egyedüli nyelvhasználati színteret, amelyben a magyar nyelv intézményes formában még jelen van. Jóval gyengébb a kisebbségi nyelv helyzete a családi kommunikáció különböző viszonylataiban; a kisebb presztízsű magyar nyelv leginkább a nagyszülőkkel, legkevésbé pedig a gyermekekkel folytatott kommunikáció esetében hallható. A nyelvválasztási preferenciák generációs megoszlása a családon kívüli tipikus beszédseményekre (szomszédok, összejövétel, kocsma stb.) is jellemző; a kisebbségi nyelv elsősorban az idősek által és az idősekkel használt nyelvként van jelen a közösségben. Mindkét nyelvnek azonos szintereken való használata a középkorúak, míg a többségi nyelv preferálása a fiatalok nyelvhasználatának fő jellemzője. A fentiek alapján elmondható, hogy **az Alsóórben élő őshonos magyarság körében az anyanyelv visszaszorulása egy alulról felfelé tartó ún. latin típusú nyelvcsereben nyilvánul meg, amelynek során a nyelv az informális helyzetekből szorul ki legkorábban, és a formális helyzetekben marad meg a**

legtovább. Ugyanakkor **nem igazolódott be az a hipotézisünk, miszerint az alsóóri magyaroknak több nyelvhasználati szintéren kínálkozik lehetőség anyanyelvük használatára, mint a fővárosban élő diaszpóra tagjainak.**

A bécsi migrációs eredetű diaszpóra összesített adatait tartalmazó oszlopdiaagram tanúsága szerint a helyi magyar egyesületek összefüggései jelentik a kisebbségi nyelvhasználat kizárólagos területét. Szintén jó pozíciója van az anyanyelvnek az ima, valamint a nukleáris családon belüli kommunikáció mindkét típusában (a házastársak egymás közötti és a szülő-gyermek közötti kommunikáció esetében). Ugyanakkor, az egyes vizsgálati csoportok adatait külön-külön figyelembe véve fontos különbségeket állapíthatunk meg. Jól látható, hogy a magyar nyelv minden szintéren (a munkahelyet kivéve) és minden kommunikációs partnerhez kapcsolódóan legerősebben a homogén csoportot képező, Erdélyből származó migránsok körében van jelen. Az 1956-os menekültekről – a csoport nagy mértékű polarizációja miatt – nehéz általános érvényű kijelentést tenni: egyik csoportjuk az erdélyiekével, másik az őshonos alsóóri közösség nyelvhasználatával mutat hasonlóságot. Közülük különösen a vegyes házasságban élőkre jellemző, hogy a főként formális nyelvhasználatot megkívánó egyesületi élethez és az egyházi domainekhez kapcsolódó anyanyelv jelenti a kisebbségi nyelvhasználat szinte egyedüli színterét. Az 1980-as évek Magyarországnak migránsai kevés kivétellel nem vesznek részt a formális nyelvhasználatot megkívánó bécsi szintereken, ugyanakkor munkájuk, és aktív anyaországi kapcsolataik révén Bécsen kívül többségüknek lehetősége nyílik az anyanyelv-használat ezen módozataira is. **A második generáció körében tapasztalható funkcionális visszaszorulás a fokozatos nyelvcsere jegyeit viseli magán; a kisebbségi nyelv a hivatalos nyelvhasználati területekről tűnik el elsőként, az anyanyelv a családban, az intim szférában képes legtovább megőrizni szerepét.**

A társadalmi szervezetek mint a kisebbségi nyelvhasználat színterei

Az osztrák fővárosban élő adatközlőim a **magyar szervezetek** fő feladatának a kisebbségi nyelv használatát és megőrzését tekintik, így a kizárólag magyar nyelvű kommunikációt természetesnek és helyénvalónak tartják. *A magas szintű magyar nyelvtudás* nemcsak a kulturális egyesületek felnőtteknek szóló programjainak való részvétel *feltétele*, hanem elengedhetetlen a gyermekek anyanyelvi nevelését feladatának tekintő társadalmi szervezetekben (a cserkészlet és a Magyar Iskola) is. **Indokolt tehát nyelvmegőrzési stratégiákról beszélni egy olyan közösség esetében is, amely többé-kevésbé saját döntésének következményeként él egy másik állam keretein belül.**

A különböző migrációs hullámok tagjai más-más formában és eltérő gyakorisággal vesznek részt a kisebbségi szervezetek programjain. *Ötvenhatos* adatközlőim a helyi magyar élet gerincét képező, általuk alapított egyesületekbe tömörülnek, részt vesznek a szervezéssel járó munkában, és rendszeresen látogatják a különböző programokat. Ez többségében feltételezi a keresztény egyházak magyar nyelvű szent miséinek/istentiszteleteinek látogatását is. A társadalmi szervezetek jelentőségének ilyen nagy mértékű felértékelődése azzal magyarázható, hogy sokak számára ez jelenti a magyar nyelvhasználat szinte egyetlen színterét Ausztriában. (A felsőfokú végzettséggel rendelkező alapító-, illetve törzstagok gyermekei nem ritkán semmilyen vagy csak nagyon minimális magyar nyelvű kompetenciával rendelkeznek, annak ellenére, hogy szüleik évtizedek óta aktívan tevékenykedtek a „bécsi magyarság ügyéért”.)

Hasonló fontosságot tulajdonítanak a szervezett magyar életnek az 1980-as években *Erdélyből érkezett migránsok* is, akik többségében az ötvenhatos menekültek által létrehozott intézményrendszerrel párhuzamosan, illetve sokszor azzal szemben alakították ki saját egyleteiket. Az értelmiségiekből álló egyesületi vezetők azonban családjaikban is nagy hangsúlyt fektetnek a „tisztá magyar nyelv” használatára. Többen éppen az anyanyelv inter-generációs átadásának kudarca miatt kérdőjelezzik meg az ötvenhatos menekültek szervezeti/vezetői legitimitását. A kivándorlásukat követő évtizedben az erdélyi migránsok gyermekei alkották a cserkészlet és a magyar iskola tömegbázisát, és a cserkészlet vezetői is részben közülük kerültek ki. Az Erdélyből érkezők a keresztény egyházi összefüggétek fő tömegbázisát képezik.

Velük ellentétben, az *1980-as évek magyarországi hullámához tartozók* alig ismerik a bécsi magyarság több tucat szervezetének bármelyikét, és évente 1-2 alkalommal látogatják elsősorban a magyar állam kulturális intézményének (Collegium Hungaricum) egyes rendezvényeit. Többen az otthonnal való gyakori kapcsolattartás lehetőségei miatt szükségtelennek tartják a szervezetek alapvető közösségteremtő funkcióját. Az egyház, amely az intézményes szintek között az ötvenhatos és az erdélyi csoportok számára az egyik legfontosabb nyelvfenntartó és identitásőrző szerepet tölt be,

ezt a funkcióját – az anyanyelvi hitélet iránti érdeklődés hiánya miatt – nagyon korlátozott mértékben képes ellátni az újabb magyarországi bevándorlók körében.

Az emigráns szervezetek munkájával szemben tapasztalható „közömbösség” alapvető oka a kivándorlás körülményeinek különbségeiben keresendő; az ötvenhatosok és az erdélyiek menekülteként érkeztek Ausztriába, és a politikai-gazdasági helyzetből adódóan évekig (előbbieknél évtizedekig) nem volt lehetőségük az otthoniakkal való kapcsolattartásra. Erre a kiszakítottásra adott természetes válaszreakcióként értékelhető a kisebbségi intézményrendszer létrehozása, amelynek fő célja az „otthonosság” megteremtése idegen környezetben (vö. Tosi, 1999:327). Az 1980-as évek végén Magyarországról érkezettek migrációs motivációi alapvetően más típusúak voltak; döntéseik hátterében többnyire a karrier-előmenetellel, valamint a magánélettel kapcsolatos dolgok álltak. A hivatalos szervezetektől való távolságtartás nem jelenti a közösségi élettől való teljes visszavonulást; inkább (nem bejegyzett és nem támogatott) informális baráti társaságokba tömörülnek, amelyekben a nyelvhasználat formalitásának foka az egyesületekéénél jelentősen alacsonyabb.

A *második és harmadik generáció* jelenléte a bécsi magyar szervezetek közül főként a Magyar Iskolára és a cserkészetre korlátozódik, amelynek látogatói az ötvenhatosok unokái és az erdélyi menekültek gyermekei. Az 1980-as évek második felében Magyarországról érkezettek gyermekei – feltehetően a szülőknek a különböző magyar szervezetektől való távolmaradásának köszönhetően – többségében nem tanulták a magyar nyelvet semmilyen szervezett formában, és a bécsi magyar egyesületi élethez semmilyen kapcsolódásuk nincs.

Függetlenül a családi migráció okától és idejétől, a második és harmadik generációs fiatalok nem érdeklődnek a szüleik, illetve nagyszüleik által létesített egyesületek programjai iránt. Újabb alapítások hiányában a bécsi magyar szervezetek kontinuitása az első generációsok kiöregedését követően nagy valószínűséggel nem biztosítható. A szervezett alkalmak közül a fiatalok körében egyedül – az erdélyiek kezdeményezésére alakult – a *táncház* örvend nagy népszerűségnek.

Béccsel ellentétben, Alsóőrön magától értetődő a „vegyes nyelv” használata – még a legidősebb generáció tagjainak is – a burgenlandi kis falu közösségi alkalmakon. A kisebbségi nyelv viszonylagos dominanciája a katolikus egyházzal kötődő formális kommunikációs helyzetekre korlátozódik. A civil alapítású szervezetekben a magyar nyelv csak a némettel együtt van jelen még az informális alkalmakkor is. A *„megpróbáljuk megtartani a kétnyelvűséget”* kijelentés jól jellemzi a burgenlandi magyarság szellemi vezetőinek – néha szélmalomharcnak tűnő – igyekezetét. **Az a tény, hogy a magyar egyesületi életben való részvétel nem kívánja meg automatikusan az anyanyelv ismeretét, azzal is magyarázható, hogy az alsóóri közösségben a nyelv jelenleg az etnikai identitásnak csak egyik, láthatóan nem is legmeghatározóbb alkotóelemét jelenti** (vö. „optional view” Crystal, 2000:119-125).

Nyelvhasználat a családban

A kisebbségi anyanyelv átörökítésében kulcsfontosságú szerepet betöltő **nukleáris családok** kétnyelvű **kommunikációs elrendezéseit** vizsgálva megállapítást nyert, hogy a szülők anyanyelve, a szülő-gyermek, illetve gyermek-szülő kommunikációja során választott nyelv(ek), valamint a házastársak egymással való kommunikációjának szokásos nyelve(i) alapján, az Ausztriában élő magyar közösségben különböző elrendezésekkel találkozhatunk. A fenti változók függvényében kialakított családtípusok nagyban eltérnek egymástól abban a tekintetben, hogy a kétnyelvű családi kommunikáció során milyen szerepet tölt be a kisebbségi nyelv, és így az egyes kommunikációs elrendezések mennyiben járulnak hozzá a nyelvmegtartás, illetve a nyelvcseré folyamatához a közösségen belül. Amint azt láttuk, az egyes típusok előfordulásának gyakoriságában nem elhanyagolható különbségek tapasztalhatók egyfelől a migrációs eredetű bécsi diaszpóra egyes vizsgálati csoportjai másfelől az őshonos alsóóri kisebbség között.

Kisebbségi helyzetben az ún. **magyar mint családnyelv** (azonos anyanyelvű szülők gyermekükkel és egymással is csak a saját anyanyelvükön kommunikálnak, és ezt a nyelvet használják a gyermekek is a szülőkkel folytatott interakcióikban) típusa kedvez leginkább a nyelvmegőrzésnek, hiszen a gyermekek aktív nyelvhasználókká válnak, és kompetenciájuk lehetőséget teremthet számukra a magyar nyelv későbbi használatára, esetleg továbbadására. Ennek a stratégiának az elterjedtsége azonban nagyban eltér a migrációs eredetű és az őshonos magyar kisebbség köreiben. A bécsi migrációs diaszpóra minden hullámában található olyan családok, akik e szerint a kommunikációs elrendezés szerint élik

mindennapjaikat; a nyelvi viselkedés szempontjából erősen polarizált ötvenhatos kivándorlók közül az önmagukat politikai menekülteknek vallókat, valamint az erdélyi migránsok egész csoportját, és a magyarországi kivándorlók jelentős részét ez a stratégia jellemzi. Ugyanakkor, ez a kommunikációs minta a burgenlandi Alsóőrben jelenleg csak az idősebb nagyszülői korosztály és középkorú gyermekeik családi kommunikációjára jellemző.

A kétnyelvűség – megfelelő feltételek mellett – vegyes házasságban is sikeresen kialakítható; a szakirodalomban **egy személy-egy nyelv** elveként ismert elrendezés szintén hozzájárulhat a gyermekek magas szintű magyarnyelv-tudásához, és a közösségi kétnyelvűség fenntartásához (vö. Romaine, 1995:183, Döpke, 1992). Ez a kommunikációs stratégia Bécsben főként az 1980-as évek második felében Magyarországról kivándorolt személyekre jellemző. A burgenlandi őshonos magyarság vegyes házasságot kötött tagjai esetében viszont nincsen olyan család, aki gyermekei nyelvi nevelése során ezt a módszert alkalmazná.

A nyelvi input mennyisége és intenzitása szempontjából a másik szélsőséget a **német mint családnyelv** elnevezésű modell képviseli, hiszen itt a nukleáris családon belül minden kommunikációs viszonylatban csak a többségi nyelv használatos. Ez az elrendezés a kisebbségi nyelv egygenerációssá válását eredményezi, közösségi szinten pedig nyelvcserehez vezet. A német családnyelv kizárólagos használata az ötvenhatos menekültek vegyes házasságban élő tagjai között a legelterjedtebb, de nem ismeretlen az 1980-as évek magyarországi migránsainak körében sem. Alsóőrben pedig jelenleg ez a kommunikációs gyakorlat jelenti a vegyes házasságra adott automatikus „nyelvi választ”.

A két szélső pólus között átmenetet képeznek azok az elrendezések, amelyekben kizárólag a szülők használják aktívan a kisebbségi nyelvet, akár gyermekeikkel (**magyar mint aszimmetrikus családnyelv**), akár egymás között (**magyar mint a házastársak nyelve**). Ilyenkor a gyermekek legfeljebb passzív kétnyelvűvé válhatnak (vö. De Houwer, 1999:75). A nyelvcsere irányába mutató fenti modellek mindegyike viszonylag elterjedt az ötvenhatos migránsok asszimilálódott csoportjában. Az alsóöri adatközlők családjaiban – a német mint családnyelv modellen kívül – leginkább a **kevert családnyelv** elrendezéssel találkozhatunk, ahol a családtagok egymással minden viszonylatban – gyakran „keverve és váltogatva” – mindkét nyelvet használják.

Ugyanakkor a kétnyelvű környezetben a szülők által alkalmazott nyelvválasztási stratégiák nemcsak a gyermekek – és azon keresztül az egész közösség – kétnyelvű kézségeire, de azok családon kívüli nyelvi gyakorlatára is hatással vannak. Azok a migráns adatközlőim, akik kisgyermekként kerültek Ausztriába, vagy már ott születtek és családjukban a magyar családi nyelvként funkcionált, a különböző nyelvhasználati színtereken sokkal gyakrabban választották a magyar nyelvet, mint az egyéb nyelvi stratégiát alkalmazó családokban felnőtt interjúpartnereim (vö. Bartha, 2002:128).

A gyermeki kétnyelvűség kialakításában és fenntartásában a szülők és a gyermek(ek) által alkalmazott kommunikációs stratégián kívül fontos szerepe van a kétnyelvűség különböző aspektusaival kapcsolatos **szülői elképzeléseknek** (vö. De Houwer, 1999:83-5) éppúgy, mint a **testvér-testvér kommunikációnak** (vö. Kim, 1993:36; Zelliger, 2001:180; Dorian, 1977), valamint az **egyéb családtagok** (többségében egynyelvű nagyszülők, vö. Dorian, 1977) huzamosabb jelenlétének. Ezen tényezők összessége, a családot körülvevő tágabb társadalmi-gazdasági-politikai kontextusba ágyazva, az aktuálisan uralkodó kétnyelvűségi diskurzussal karöltve együttesen határozza meg a kétnyelvű nevelés kimenetelét.

Nyelvi revitalizációs folyamatok

Amint arra a disszertációban több ízben rámutattam, a nyelvcsere és a nyelvmegőrzés egymással ellentétes irányú folyamata egyidejűleg is jelen van a vizsgált kétnyelvű csoportokban. A fent ismertetett közösségi szinten történő intézményes formáin kívül **egyéni szinten is történnek kísérletek a nyelvi revitalizációs folyamatok megindítására. A magyarországi változattal és annak beszélőivel való rendszeres kapcsolattartás jelentősen hozzájárul a kétnyelvű beszélők fokozott anyanyelvi kitérttségéhez, ezáltal L1 szerepköreinek és színtereinek bővüléséhez.** Bár a magyar nyelvterülettel való kapcsolat gyakorisága, intenzitása és formája egyénenként nagy eltéréseket mutat, **rendkívül fontos szerepet tölt be az osztrák fővárosban élő kétnyelvű egyének anyanyelvi nyelvhasználatának és nyelvi készségeinek megtartásában.** A magyar nyelvnek a különböző bécsi nyelvhasználati színtereken történő használata az adatközlők jelentős

részénél időről-időre kiegészül a magyarországi nyelvhasználati szintereken történő anyanyelvi nyelvhasználattal. A földrajzi közelségnek és egyéb társadalmi/gazdasági/politikai folyamatoknak köszönhetően az anyaországgal való kapcsolattartás gyakorisága és intenzitása az elmúlt másfél évtizedben közösségi méreteket öltött. A „*vikend magyarságnak*” nevezett jelenség következményei már nemcsak az egyéni nyelvmegtartás elősegítéséhez járulnak hozzá, hanem közösségi szinten is a nyelvcsere lassító ellenerőnek tekinthetők. A kifejezés arra, a Bécsben élő magyarok bizonyos csoportjaiban a rendszerváltást követően elterjedt életvezetési változásra utal, aminek következtében – a vendégmunkásokhoz hasonló módon – megosztják a hét különböző napjait Ausztria és Magyarország között. Ez a jelenség leginkább az Erdélyből származó migránsokra vonatkozik, akik hétvégéiket és szabad idejük nagy részét az osztrák határhoz közel fekvő, az 1990-es években vásárolt nyugat-magyarországi ingatlanjaikban töltik.

A bevásárló turizmuson és rokonlátogatásokon kívül – amelyet minden adatközlőm megjelölt hazalátogatása okának – a Magyarországra történő utazások célja és gyakorisága viszonylag jól elkülöníthető mintákat mutat az egyes vizsgálati csoportokban. Az ötvenhatos interjúpartnerek közül többen gyógykezelésre utaznak a jól ismert termálfürdők egyikébe. A nyolcvanas évek magyarországi migránsai közül többségében megtartották kivándorlásuk előtt vásárolt ingatlanjaikat, ahová „kétlaki életet élve” időről-időre visszatérnek. Csoportjukban a munkájukkal kapcsolatos magyarországi kiküldetések sem ritkák. A második generáció általam vizsgált csoportja átlagban három-négy havonta látogat Magyarországra, főként család- illetve rokonlátogatási céllal. A kiterjedtebb magyarországi baráti körrel rendelkező fiatalok gyakrabban és hosszabb időt töltenek szüleik hazájában.

A Magyarországgal való kapcsolattartás intenzitása Alsóőr lakóinak körében nemcsak kisebb, mint a bécsi diaszpórában, de kevésbé körülhatárolható tendenciákat is mutat. A családi és rokoni kapcsolatok hiánya miatt, a Magyarországra történő egyéni utazások egyik fő funkciója az egyre ritkuló bevásárló turizmus. A falu lakóinak körében a magyar nyelvterülettel való kapcsolattartás leggyakrabban a munkahelyhez, illetve az iskolához kötött: a faluból azok utaznak a legtöbbször Magyarországra, akik osztrák cég alkalmazottaiként a határ menti települések egyikében dolgoznak, vagy oda rendszeresen kiküldetésbe járnak, illetve, akik a Felsőőri Kétnyelvű Gimnázium diákjaiként Magyarországról átjáró osztálytársaikat, barátaikat látogatják meg.

Vendégnyelvi elemek: kódváltás és lexikai kölcsönzés

A vendégnyelvi elemek jelenlétével kapcsolatos attitűdök

Bécsben a megkérdezetteknek a vendégnyelvi elemek jelenlétével kapcsolatos véleménye **ellentmondásokkal terhes**; egyfelől verbálisan **elítélik** a gyakori nyelvváltásokkal tarkított megnyilatkozásokat, másfelől – saját bevallásuk szerint – többségük **használja** azokat. Adatközlőim a „tisztá magyar beszédet” tartják követendő normának, a többségi nyelvi elemek használatának fő okait a beszélő morális (figyelem és tudatos erőfeszítés hiánya), intellektuális (iskolázottság alacsony foka, mindkét nyelvben alacsony kompetencia), vagy szociális (sznobéria) defektusával magyarázzák (vö. Haugen, 1977:94 In: Kontra, 1990:2). Bár a nyelvhasználó mindegyik esetben vét a nyelvi tisztaság ellen, a beszélő presztízsének növelésére tett kísérletet adatközlőim szigorúbban ítélik meg, ugyanis azt a kisebbségi csoport irányába mutató szolidaritás feladásaként értékelik.

Ugyanakkor, a német nyelvi elemek magyar beszédben történő használatának megítélése számos tényezőtől függ. A változók egy része a kétnyelvű beszélő különböző tulajdonságaival kapcsolatos. Fontos szerepet játszik a kétnyelvű személy **kora**; a gyermekek „nyelvkeverésével” szemben jóval elfogadóbbnak mutatkoztak, mint a felnőttek esetében. Külön elbírálás alá esnek a vegyes házasságba születettek; esetükben a többségi nyelvnek való fokozott kitettség már csak nehezen, vagy egyáltalán nem ellensúlyozható az egyén tudatos erőfeszítésével. A beszélő **migrációs háttere** is befolyásolja nyelvhasználatának megítélését. A legszigorúbb elvárások az első generációs, felnőtt korban Ausztriába vándoroltakkal szemben fogalmazódnak meg. További változó az interakcióban részt vevő **személyek nyelvi kompetenciája**; egynyelvű magyarok jelenlétében többen értelmetlennek, sőt illetlennek tartják az idegen szavak használatát. A társalgás alapkódjától való eltérés más elbírálás alá esik a **magánszférában**, mint a **közsférában**; a formalitás magasabb fokán álló

beszédeseményekkor, valamint professzionális beszélőktől és közszereplőktől adatközlőim feltétlenül elvárják a kódok váltogatásának mellőzését.

Az interjúk tanúsága szerint, a német kifejezések használatát a magyar beszédben a bécsi magyarok leginkább három esetben tartják elfogadhatónak: (1) ausztriai életükkel kapcsolatos *közterületek, épületek és intézmények megnevezése*kor; (2) *nyelvi hiány* (különösen a munkával és a tanulással kapcsolatos szakkifejezések), valamint (3) *nyelvi lapszus* esetén.

A bécsi diaszpóra különböző migrációs hullámainak kódváltással, kölcsönzéssel és kódkeveréssel kapcsolatos attitűdjeit összehasonlítva megállapítható, hogy mind a négy vizsgálati csoportban megtalálhatók a kódváltás gyakori alkalmazását a beszédhelyzetre való tekintet nélkül elítélők, valamint azok is, akik a fent ismertetett változóktól függően, „relativizálva” ítélik meg a többségi nyelv jelenlétét az anyanyelvben, illetve azok, akik azt a többségi nyelvi környezet természetes velejárójának tekintik. Némi hangsúlybeli különbségek azonban mégis felfedezhetők a vizsgált csoportok között.

A jelenség elutasítása az **erdélyi adatközlők** részéről bizonyult a legerősebbnek. (Fokozottan igaz ez a megállapítás azokra a megkérdezettekre, akik valamilyen kiemelt pozíciót töltenek be a helyi magyar közösségben.) Háttérben általában a hangsúlyozott magyarságtudat és az annak megfelelő „tisztá” magyar nyelvhasználat húzódik meg; a kisebbségi létben „edzett” bevándorlók számára az anyanyelv értékéért tételeződik, amelynek fenntartása és továbbadása morális kötelezettségként fogalmazódik meg a csoporton belül (vö. Gereben, 1999:220; Csepeli, 1992:21-30). A megkérdezettek büszkék tevéleges elkötelezettségükre, amely – véleményük szerint – megkülönbözteti őket az anyaországból érkező, Ausztriában élő migránsok más csoportjaitól.

A mintában az ellenkező pólust az **1956-ban kivándoroltak** nagyobb csoportja képviseli. Ennek okát többen az ötven éve tartó államnyelvi „kiettségükkel”, a német családnnyelvvvel (a házastárssal és a gyermekekkel használt nyelv), a német kapcsolati hálók dominanciájával, és az ebből következő alacsonyabb anyanyelvi kompetenciájukkal magyarázzák. Nem elhanyagolandó tényező azonban, hogy a vizsgált első generációs csoportok közül az 1956-ban kivándoroltak körében a legalacsonyabb a kivándorlás kori átlagéletkor. Egyidejűleg, a kibocsátó és a befogadó országok életszínvonalbeli különbsége kivándorlásuk idején volt a legnagyobb, ezért ők találkozhattak a legtöbb olyan kifejezéssel, amelyeknek magyar nyelvű megnevezései akkor még nem léteztek. Ez a csoport hangsúlyozza leginkább kettős identitását, amelynek vélhetőleg nyelvhasználatában is igyekszik „hangot adni.” Ugyanakkor az ötvenhatosok csoportjának másik része – főként az önmagukat politikai menekültnek vallók – az erdélyiekhez hasonló elvárásokat támasztanak/támasztának a bécsi magyar közösség tagjainak nyelvhasználatával szemben.

A vélemények legnagyobb heterogenitásával az **1980-as évek magyarországi migránsai** körében találkozhatunk. Az idegen nyelvi elemek jelenlétének tolerálása esetleg – bizonyos kötöttségekkel történő – elfogadása azokra jellemző inkább, akik határozottan pozitív beállítottsággal rendelkeznek a német nyelvvel és az osztrák életformával szemben, ugyanakkor nagyon aktív kapcsolatot tartanak fenn Magyarországgal is, és magyar identitásukat semmilyen szempontból nem érzik veszélyeztetve. A megkérdezettek másik csoportja, a kódváltást és a kölcsönzést elutasítók a német nyelvhez fűződő ambivalens viszonyukról, (a kisgyermekként Ausztriába kerültek esetében) szüleik hasonló értékrendjéről, vagy a csoportszolidaritásnak a kódváltásban megnyilvánuló megkérdőjelezéséről számoltak be.

A **második generációs adatközlők** kétnyelvű nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdjei szintén nagy változatosságot mutatnak. A megkérdezettek egy részét csak az egynyelvűekkel folytatott kommunikáció során zavarja, ha kódot váltani kényszerül ui. az államnyelvi kifejezések használatával anyanyelvi kompetenciájának hiányosságait fedi fel. Ugyanezek a válaszadók megengedettek tartják a nyelvek „keverését” a kétnyelvűekkel folytatott kommunikáció során, hiszen előnye, hogy a (kompetens) beszélő részéről minimális erőfeszítést igényel, aki így kontrolálatlanul öntheti szavakba gondolatait anélkül, hogy a sikeres kommunikációt akadályozná. Az Ausztriában születettek másik csoportjába tartozók szigorúbb elvárásokat támasztanak önmagukkal szemben is; elmondásuk szerint a német szavak és kifejezések használatát kerülik más, Ausztriában született magyar származású ismerőseikkel. Gyakran kijavítják a nyelvi tisztaság ellen vétő családtagjaikat is.

A másodgenerációsok kétnyelvű nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdjei nyelvi életrajzuk ismeretében nyernek értelmet, amely szoros összefüggést mutat egyrészt a nukleáris családban alkalmazott nyelvi stratégiával, különösen pedig

szülőknek a kódváltással és kölcsönzéssel kapcsolatos beállítódásával. Határozottan liberálisabbak a kódváltás és kölcsönzés megítélésében a vegyes házasságból származók, illetve azok, akiknek szülei maguk is kétnyelvűként nőttek fel (vö. Csiszár, 2004). Ugyanakkor, a gyakori kódalternáció ellenében hat a helyi hétvégi magyar iskola, illetve cserkészlet foglalkozásainak rendszeres látogatása, valamint a kiterjedt magyar nyelvű (különösen magyarországi/erdélyi) kapcsolati háló megléte.

A burgenlandi Alsóőrben élő magyarok körében a kódváltással és kölcsönzéssel kapcsolatos attitűdök jóval egységesebbek a Bécsben tapasztaltaknál. A vendégnyelvi elemek használatát a megkérdezettek mindennapi nyelvi gyakorlatuk részének tekintik, és az egymás közötti – a faluban élő, és más burgenlandi magyarokkal folytatott – kommunikációban természetesnek vélik. Az általuk beszélt kontaktusváltozathoz fűződő semleges attitűdök jól tükröződnek a témához kapcsolódó rövid metanyelvi kommentárokból. **A gyakori kódváltásokkal és kölcsönzésekkel tarkított beszédmód alkalmazását és megítélését egyik vizsgált generáció esetében sem övezik morális megfontolások.**

Kódváltások és kölcsönzések interjúhelyzetben és természetes beszédben

A jelenséggel kapcsolatos attitűdbeli különbségek a két nagy vizsgálati csoport között a kódváltások és a kölcsönzések mennyiségi előfordulásának különbségeiben is megnyilvánulnak. Az alsóőri adatközlőkkel készített nyelvhasználati interjúkban előforduló vendégnyelvi elemek száma a bécsi mintához képest jóval magasabb. További eltérés a magnószalagon rögzített interjúk két csoportja között, hogy az alsóőri korpuszban az egész mondatra kiterjedő kódváltások jelenléte az összes kódváltás 13%-át alkotja, míg a bécsi mintában egy adatközlő sem alkalmazta a kódváltásnak ezt a fajtáját.

A **nyelvhasználati interjúkban** előforduló, valamint a részt vevő megfigyeléssel gyűjtött **természetes beszédben** fellépő kódalternációk között mindkét vizsgálati helyszínen mennyiségi és minőségi különbségek egyaránt fellelhetők. Bécsi és alsóőri adatközlőim nagy része interjúhelyzetben jelentősen kevesebb német nyelvű elemet használt, mint a formalitás alacsonyabb fokán álló kommunikációs helyzetekben (Borbély, 2001). Az adatgyűjtés módszertani okain kívül ez főként abból adódik, hogy a kontaktusváltozatot beszélők egymás között érvényes kommunikációs normái eltérnek az egynyelvűekkel szemben alkalmazottaktól; amennyiben a pszicho-szociális helyzet megengedi, az egymással folytatott beszélgetéseik során a másik nyelvet is igénybe veszik: átváltak, vagy kölcsönöznek belőle (Grosjean, 1982:308). A kódváltás és a kölcsönzések gyakori használata, mint a csoporton belüli legitim nyelvhasználati norma az erdélyi adatközlőkön kívül minden csoportra jellemző.

Ugyanakkor, bizonyos beszélőknél a formalitás foka nincs hatással a többségi nyelvi elemek használatára. Úgy tűnik, a gyakori kódváltásokkal és kölcsönzésekkel tarkított megnyilatkozások használata elsősorban nem a másodnyelvnek való kitettség hosszától, hanem sokkal inkább a beszélő egyéb szubjektív tulajdonságaitól (etnikai identitás erőssége, családban használt nyelv, kivándorlás motivációi, egyéni preferenciák stb.) függ.

A kódváltás funkciója és típusai

A nyelvhasználati interjúkban a – beszélő feltételezett indítékától és a jelenség **funkciójától** függően a – kódváltás alábbi típusai különböztethetők meg: (1) adott lexikai elem a társalgás alapnyelvén átmenetileg nem hívható elő, vagy a mentális lexikonból hiányzik; (2) idézés; (3) kitöltés (a „legmegfelelőbb” szó vagy kifejezés használata); (4) az üzenet pontosítása, nyomatékosítása; (5) megváltozott szituáció. Természetes beszédben a fenti funkciók továbbiakkal egészülnek ki: (6) mindkét nyelv ismeretének egyidejű demonstrálására, (7) szolidaritás, bizalmasság, autoritás kifejezése; (8) társalgásból való kizárás; (9) nyelvi humor, nyelvi játékok; (10) fordítás.

A kódváltás jelöltségét illetően, mindkét vizsgálati csoport kétnyelvű nyelvhasználatában a **jelölt és jelöletlen kódváltások** váltakozó jelenléte figyelhető meg.

Alapvető különbség figyelhető meg a kódváltásban részt vevő nyelvek szerepét illetően a fővárosi migráns diaszpóra és az őshonos kisebbség között. Természetes beszédben – az interjútól eltérő módon – az Alsóőrben előforduló kódváltások többsége **bázisváltogató kódváltás**, amelynek során a bázisnyelv a társalgás során több ízben, akár hosszabb időre is megváltozik. A migrációs eredetű diaszpóra körében a kódváltásnak mind a bázisváltogató, mind pedig a **bázisartó**

típusával találkozhatunk. Ugyanakkor, a bázisnyelvet hosszabb ideig megtartó, csupán vendégnyelvi betéteket tartalmazó megnyilatkozások inkább jellemzőek a bécsi magyarokra, mint a rendkívül gyakori, több mondatra kiterjedő, esetenként végleges bázisváltogatás.

A kétnyelvű közösségekben lejátszódó nyelvcsere folyamatok egyik indikátora, hogy a közösség tagjai, valamint az őket tanulmányozó nyelvészek tisztában vannak-e azzal, hogy a kétnyelvű beszélők melyik nyelvet beszélnek (Fishman, 1966:426). Bécsi adatközlőim nincsenek az előrehaladott nyelvcserenek abban a fázisában, hogy ennek megállapítása problémát jelentene akár számukra, akár a közösségen kívül állók számára. Kevésbé egyértelmű a helyzet **Alsóőrben**, ahol **a gyakori bázisváltogató kódváltás miatt nem minden esetben egyértelmű sem a beszélők, sem pedig a hallgatók számára, hogy melyik nyelv tölti be a bázisnyelvet, illetve a vendégnyelv szerepét.**

A kódváltás folyamatában részt vevő nyelvek szerepeinek stabilitását illetően, az adatközlőktől nyert válaszok teljes mértékben megerősítik a részt vevő megfigyelés által nyert adatokat; **a kódváltás iránya mind a bécsi mind pedig az alsóőri magyarok közösségében aszimmetrikus; a magyar a bázis nyelv, a német pedig a vendégnyelv szerepét tölti be.**

Összefoglalóan elmondható, hogy az Ausztriában élő magyar közösségek nyelvkörnyezeti és nyelvhasználati jellemzőinek tanulmányozásakor rámutattunk arra, hogy a vizsgált közösségek más-más ponton helyezkednek el “a nyelvcsere képzeletbeli dimenziója mentén” (Borbély, 2000:46). Ugyanakkor, fontos kiemelni azt a tényt is, hogy a kétnyelvűségi szakirodalomban széles körben elterjedt öshonos-emigráns dichotómiai az ausztriai magyar közösségekben csak bizonyos korlátozásokkal állja meg a helyét; ui. a migráns kétnyelvűségben élő bécsi magyarság kiválasztott csoportjai sem tekinthetők – a kétnyelvű nyelvhasználat szempontjából sem – homogén közösségnek. Az egyes csoportok között a különbség nemcsak abban áll, hogy a nyelvcsere folyamatában a kisebbségi egynyelvűségből a váltakozó dominanciájú kétnyelvűségi fázisokon keresztül az út különböző sebességgel vezet a többségi nyelven való egynyelvűségbe, hanem abban is, hogy ez a nyelvcsere különböző formáiban (latin típusú, valamint fokozatos nyelvcsere) nyilvánul meg. Ebből következően a nyelvcsere megfékezésére és visszafordítására irányuló nyelvpolitikai döntéseknek különös körültekintéssel kell beavatkozni a közösségek nyelvi és nyelven kívüli folyamataiba.

A tézisekhez felhasznált irodalom:

- Bartha Csilla (2002). Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra-Szarka László (szerk.). Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest. 111-136.
- Bartha Csilla (1999). A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bartha Csilla (1993). Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései. kandidátusi értekezés, Budapest (Kézirat).
- Borbély Anna (2001). Nyelvcseré – szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály, Budapest.
- Borbély, Anna (2000). A kisebbségi nyelv megőrzését elősegítő faktorok Mékkeréken. In: Borbély Anna (szerk.). Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. XX. Élőnyelvi konferencia előadásai. Budapest. 45-55.
- Bericht gemäß 15. Abs. 1 der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprache. Wien, am 1. Oktober 2002.
- Crystal, David (2000). Language death. Cambridge University Press.
- Cserján Károly – Györi Vilmos – Szabó Mátyás (1999). A magyar köznyelvet beszélő népesség demográfiai és társadalomgazdasági ismertetőjelei. Az 1991-es népszámlálás különkiértékelése Népcsoportok számára, akik a német, horvát, cseh ill. magyar köznyelvet jelölték meg, valamint a magyar állampolgárok számára, az Ausztriai Központi Statisztikai Hivatal által. Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet, Bécs (Kézirat).
- Csiszár Rita (2004). A kétnyelvűség szociolingvisztikai dimenziói a bajorországi Európai Magyar Gimnáziumban (Kastl). Kisebbségkutatás. 2004/1. szám, 13. évfolyam. pp. 51-66.
- Csepeli György (1992): Nemzet által homályosan, Budapest, Századvég.
- Csernicskó István (1998). A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján), Osiris Kiadó, Budapest.
- Csernicskó István – Várad Tamás (szerk.) (1996). Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. Tinta, Budapest.
- Davis, Lawrence M. (1983). English Dialectology. An Introduction. University of Alabama Press, Alabama.
- De Houwer, Annick (1999). Environmental factors in early bilingual development: the role of parental beliefs and attitudes. In: Extra, Guus – Ludo Verhoeven (szerk.). Bilingualism and Migration. Mouton de Gruyter, Studies on Language Acquisition 14, Berlin – New York. 75-95.
- Dorian, Nancy C. (1977). The problem of the semi-speaker in language death. International Journal of the Sociology of Language. 12:23-32.
- Döpke, Susanne (1992). One Parent, One Language: An Interactional Approach. John Benjamins, Amsterdam.
- Éger György (1994 [1991]). A burgenlandi magyarság rövid története. Anonymus, Budapest.
- Egger, Kurt (1994). Sprachkontakt in Familie und Kindergarten in Südtirol. In: Holz, Werner – Pröll, Ulrike (szerk.). Mit Sprachen leben – Praxis der Mehrsprachigkeit. Verlag Drava, Klagenfurt/Celovec. 65-73.
- Fenyvesi Anna (szerk.) (2005). Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language. Impact – Studies in Language and Society 20. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Fenyvesi Anna (1995). Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. M.A. Thesis. In: University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics.3. kötet 1-117.
- Fishman, Joshua A. (1966). Language loyalty in the United States: The maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups. Mouton, The Hague.
- Gal, Susan (1979). Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. New York-San Francisco-London, Academic Press.
- Gereben Ferenc (1999). Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Göncz Lajos (1999). A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest, Osiris, MTA Kisebbségkutató Műhely, Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
- Grosjean, Francois (1982). Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism. Cambridge, Mass. Harvard University Press.

- Györi Szabó Róbert (2000). A nemzeti kisebbségek oktatási rendszerei Ausztriában. <http://www.hrf.org/magyar kisebbség/0001/m000115.html> (utolsó megtekintés: 2006.12.20.)
- Haugen, Einar (1972). *The ecology of language*. Stanford University Press, Stanford.
- Hoffmann, Charlotte (1991). *An Introduction to Bilingualism*. Longman, London-New York.
- Jaspaert, Koen – Kroon, Sjaak (1989). Social determinants of language loss. In: *I.T.L.* 83-84; 75-98.
- Kassai Ilona (szerk.) (1995). *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A 6. Élőnyelvi konferencia előadásai, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály, Budapest.
- Kelemen László (2001). A burgenlandi magyar kisebbség helyzete és jövőképe. In: *Kis nemzetek és nemzetiségek a harmadik évezred Európájában*. Jakabffy Napok, Kárpát-medencei tudományos tanácskozás. Szatmárnémeti Kölcsey Kör. Szerkesztő és a kiadó neve ismeretlen, Szatmárnémeti.
- Kim, Yun-Bae (1993). *Mutterspracherziehung Koreanischer Kinder innerhalb der Familie in Deutschland – Pilotstudie über bilinguale Entwicklung zweier Kinder. Wie elterliches Sprachverhalten und pädagogische Maßnahmen drohendem Muttersprachverlust und den sich daraus entwickelnden Problemen vorbeugen können*. Europäische Hochschulschriften (Reihe 11), Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Kiss Jenő (1995). *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kloss, Heinz (1966). German American Language Maintenance Efforts. In: Fisman, Joshua, A. (szerk.). *Language loyalty in the United States*. Mouton, The Hague. 206-252.
- Kontra Miklós (szerk.) (1991). *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Kontra Miklós (1990). *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Kovács Magdolna (2001). *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo Akademi Förlag – Åbo Akademi University Press.
- Lanstyák István (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó-Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest-Pozsony.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) (1998). *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében: Különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Kalligram – Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony.
- Li Wen Lang (1982). The language shift of Chinese-Americans. *International Journal of the Sociology of Language*. 38:109-24.
- Milroy, Lesley (1989 [1987]). *Observing and Analysing Natural Language. A Critical Account of Sociolinguistic Method*. *Language in Society* 12. Basil Blackwell, Oxford.
- Purkharthofer, Judit – Rainer, Maria – Rappl, Anita (2005). *Medienlandschaft der autochtonen Minderheiten*. 72. Wiener Linguistische Gazette, Universität Wien, Institut für Sprachwissenschaft.
- Réger Zita (2002) [1990]. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. 2. kiadás, Soros Alapítvány – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Romaine, Suzanne (1995). *Bilingualism*. Blackwell (Language in Society) Oxford.
- Rottet, Kevin, J. (2001). *Language Shift in the Coastal Marshes of Louisiana*. Peter Lang, New York.
- Szarka László (2005). *Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben*. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László (szerk.). *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Szépfalusi István (1992. 2. bővített kiadás). *Lássátok, halljátok egymást! – Mai magyarok Ausztriában*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Tátrai Infager Nóra (2003). *Der Sprachgebrauch der Ungarn in der Schweiz: Methoden zur Untersuchung der Mehrsprachigkeit*. *Cross Cultural Communication* 9, Peter Lang, Frankfurt am Main/Wien.
- Tosi, Arturo (1999). The notion of „community” in language maintenance. In: Extra, Guus –Ludo Verhoeven (szerk.). *Bilingualism and Migration*. Mouton de Gruyter, Studies on Language Acquisition 14, Berlin – New York.
- Vörös Ottó (2002). *Nyelvtörvények és nyelvhasználati valóság - főként a magyar nyelvhatár délnyugati térségében*. In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.). *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 53-59.
- Wardhaugh, Ronald (1995). *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest.

Zelliger Erzsébet (2005). A diaszpóra nyelvi változásai kicsiben és nagyban. In: Kovács Nóra (szerk). Tanulmányok a diaszpóráról, Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 49-56.

Zelliger Erzsébet (2004). Identitás és nyelv az emigrációban. In: Kozma István-Papp Richárd: Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Kisebbségek Kelet-Közép-Európában sorozat IX. 328-341.

Zelliger Erzsébet (2001). Nyelvi és nyelvhasználati kérdések a felső-ausztriai magyar diaszpórában. In: *Magyar Nyelv*. 3: 171-183.

Zelliger Erzsébet (2000). A magyar-magyar kapcsolatok nyelvi következményei a felső-ausztriai magyarok nyelvhasználatában. In: Borbély Anna (szerk.). Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. 10. Élőnyelvi konferencia előadásai, Budapest. 247-252.

Zelliger Erzsébet (1995). A magyar nyelv Ausztriában. In: *Magyar Nyelv*. 3:361-64.

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk:

Tanulmányok:

Csiszár Rita (2004). A kétnyelvűség szociolingvisztikai dimenziói a bajorországi Európai Magyar Gimnáziumban (Kastl). *Kisebbségkutatás* 2004/1. szám, 13. évfolyam. pp. 51-66.

Csiszár Rita (2007). Gondolatok a burgenlandi őshonos és a migrációs eredetű bécsi magyar kisebbség anyanyelvi oktatásáról a jogi szabályozás és a gyakorlat tükrében. *Iskolakultúra*. pp. 136-149.

Csiszár Rita (2007). A kétnyelvű családi kommunikáció különböző típusai a migráns eredetű bécsi magyar diaszpóra és az alsóőri (Burgenland) őshonos magyar kisebbség körében. *Kisebbségkutatás*. 16 évf. 2. szám pp. 262-289.

Csiszár Rita (2008). Társadalmi szervezetek és kisebbségi anyanyelvhasználat Bécsben és Alsóőrben (Untertwamt). *Nyelvünk és Kultúránk*. 38. évf. 152. szám pp. 52-74.

Csiszár Rita (2008). Vendégnyelvi elemek az Ausztriában élő magyarok beszédében. *Nyelvünk és Kultúránk*. 38. évf. 154. szám pp. 73-88.

Csiszár Rita (megjelenés alatt). A nyelvcsere és nyelvmegőrzés főbb tényezői a bécsi magyarok körében. XVIII. MANYE kongresszus előadásának írott változata. (2008. ápr. 3-5)

Csiszár Rita (megjelenés alatt). Nyelvválasztási szabályok Alsóőrben és Bécsben. Őrvidéki magyarokról – őrvidéki magyaroknak c. szimpózium előadásának írott változata (2008. szept. 13.)

Recenziók, konferenciabeszámolók:

Siguan, Miquel (2001). Die Sprachen im vereinten Europa. Tübingen, Stauffenburg Verlag, Brigitte Narr GmbH. pp. 188. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, (2003) III. évf. 1. sz. pp. 113-116.

Piller, Ingrid (2002). Bilingual Couples Talk – The discursive construction of hybridity. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin Publishing Company. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, (2003) III. évf. 2. sz. pp. 130-132.

Az ausztriai magyartanítás jelene és jövője – módszerek, koncepciók és perspektívák Bécs, 2003. október 9-10. Konferenciabeszámoló. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, (2003) III. évf. 2. sz. pp. 142-144.